

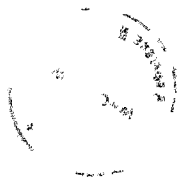
UNIWERSYTET WROCŁAWSKI
Biblioteka Wydziału Prawa

45403

ARCELI LEWY

SWOBODA UMÓW I JEJ OGRANICZENIA

**WE FRANCUSKIM KODEKSIE CYWILNYM
Z PUNKTU WIDZENIA SPOŁECZNEGO**

45403

CZCIONKAMI DRUKARNI NARODOWEJ W KRAKOWIE

1180069931

PAd

Rozdział I.

Zasada swobody umów i odstępstwa od niej w sferze aktów pod tytułem obciążliwym.

§ 1. Ogólne przepisy.

Jedną z podstaw prawa cywilnego jest, jak wiadomo, swoboda zawierania umów dowolnej treści — zasada „swobody umów”. Przedmiotem niniejszego szkicu są ograniczenia swobody umów w Kodeksie Cywilnym Francuzkim w porównaniu z kodyfikacjami prawa cywilnego z końca 19-go i początków 20-go wieku. Kodeks Cywilny Francuzki, opublikowany w dn. 21 marca 1804 r., i przyjęty (w oryginale lub przeróbce) w większości krajów Europy, może być uważany za wyraz dążeń społecznych (i gospodarczych) końca 18-go i początków 19-go wieku. Porównanie ograniczeń swobody umów w Kodeksie Francuzkim z takimiż ograniczeniami w kodyfikacjach prawa cywilnego z końca 19-go i początków 20-go wieku rzuci światło na ewolucję w poglądach społecznych, jaka zaszła w prawie cywilnem w ciągu 19-go wieku.

**Dobre obyczaje
jako ograniczenie
swobody umów.**

Swoboda umów zachodzi w Kodeksie Francuzkim znacznie dalej niż w nowoczesnych kodyfikacjach prawa cywilnego. Samo sformułowanie zasady swobody umów w Kodeksie Francuzkim, — porównywanie w art. 1134¹ umowy z ustawą, — uwydatnia znaczenie, jakie twórcy Kodeksu Francuzkiego nadawali umowie przy regulowaniu stosunków prawnych.

¹ „Umowy, prawnie zawarte, mają moc ustawy dla tych, którzy je zawarli”.

a) Kodeks franc.

Zasadnicze ograniczenie swobody umów zawierają art. 6², 1131, 1133, 1172 i 900 Kodeksu Francuzkiego. W myśl tych przepisów nieważne są: a) umowy, które „ubliżają ustawom, dotyczącym porządku publicznego lub dobrych obyczajów“ (art. 6, poczęści art. 1133, 1172), t. j. bezwzględnie obowiązującym przepisom ustawy; b) „zobowiązania, których przyczyna jest przeciwna dobrym obyczajom lub porządkowi publicznemu“ (art. 1131 i 1133); c) umowy, zawarte „pod warunkiem rzeczy, przeciwnej dobrym obyczajom, albo zakazanej przez prawo“ (art. 1172).

Według teorii klasycznej, „przyczyną“ zobowiązania jest świadczenie drugiej strony w umowie (w postaci zobowiązania, lub dostarczenia rzeczy, używania rzeczy, albo usługi), mające stanowić równoważnik zaciąganego zobowiązania; w darowiznach (które z tego względu ulegają specjalnym przepisom i ograniczeniom) przyczynę stanowi wola darczyńcy *nieotrzymania* żadnego równoważnika za swoje świadczenie³.

W myśl przytoczonych przepisów, umowa jest nieważna: a) gdy jest sprzeczna z przepisem ustawy, bezwzględnie obowiązującym; b) gdy warunek (w umowie warunkowej) lub „przyczyna“ jest przeciwna porządkowi publicznemu lub dobrym obyczajom. Gdy nie zachodzi żaden z powyższych wypadków, umowa jest ważna i obowiązująca. choćby w swej istocie była sprzeczna z porządkiem publicznym lub dobrymi obyczajami. Ważną jest tedy np. umowa pożyczki dla celów niemoralnych — dla gry hazardowej, przekupstwa, — nawet wtedy, gdy niemoralne przeznaczenie pożyczanych pieniędzy było znane udzielającemu pożyczkę: umowa nie jest sprzeczna z żadnym przepisem ustawy, zaś przyczyna jej (t. j. wypłata pieniędzy) nie jest przeciwna dobrym obyczajom ani porządkowi publicznemu. Z tych samych powodów ważną jest umowa wynajmu lokalu lub dostawy dla celów

² Artykułowi 6 Kodeksu Francuzkiego odpowiada również art. 6 Kodeksu Cywilnego Królestwa Polskiego z 1825 r.

³ J. B. Brissaud, La notion de cause dans les obligations, Bordeaux, 1879 r., cz. II, str. 31 nn. P. niż. str. 189—191

niemoralnych, choćby niemoralne przeznaczenie lokalu lub dostarczanych przedmiotów było znane dostawcy, względnie osobie, oddającej lokal w najem. Ważna jest umowa darowizny, jakkolwiek motywem jej była chęć wynagrodzenia za usługi natury niemoralnej.

Kodeks Francuzki, w szczególności teoria przyczyny, zawarta w art. 1131 i 1133. *zakreśla granice dla Sądu przy badaniu umowy z punktu widzenia dobrych obyczajów i porządku publicznego*. Sąd ma prawo i obowiązek badać jedynie, czy umowa nie jest sprzeczna z bezwzględnie obowiązującym przepisem ustawy, czy warunek w umowie warunkowej, i czy świadczenie, mające stanowić równoważnik zaciąganego zobowiązania, t. j. „przyczyna“, nie są przeciwne dobrym obyczajom lub porządkowi publicznemu; po za te granice niewolno Sądowi posuwać się i unieważniać umowę dlatego, że jej motywy, cele i ewentualne następstwa są przeciwne porządkowi publicznemu albo dobrym obyczajom ⁴.

Teoria przyczyny stanowi ograniczenie dla Sądu, i jednocześnie, i w tym samym stopniu, rozszerzenie zakresu swobody umów: daje ona możliwość zawierać umowy dla dowolnych, choćby niemoralnych i przeciwnych porządkowi publicznemu, celów i motywów, byleby te cele i motywy nie weszły do umowy w charakterze „przyczyny“, ani warunku.

- b) **B. G. B.** Zasadniczo odmienne (oczywiście nie odnośnie do umów, sprzecznych z bezwzględnie obowiązującym przepisem ustawy, gdyż takie umowy we wszystkich prawodawstwach są nieważne) jest stanowisko kodyfikacji nowoczesnych. § 138 Niemieckiego Kodeksu Cywilnego ⁵ z dn. 18 sierpnia 1896 r., obowiązującego od dn. 1 stycznia 1900 r., brzmi: „Umowa, obrażająca dobre obyczaje, jest nieważna“. Kodeks Niemiecki nie ogranicza władzy sędziego, podobnie jak art. 1131 i 1133 Kodeksu Francuzkiego, do wyrzekania nieważności tylko w tych wypadkach, gdy „przyczy-

⁴ Saleilles, De la Déclaration de volonté, 1901 r., str. 25, Nr. 3, str. 255, Nr. 10 i 11.

⁵ Cytowanego nizej w skróceniu B. G. B. („Bürgerliches Gesetzbuch“).

na“ lub „warunek“ w umowie są przeciwne dobrym obyczajom: Sędzia ma prawo badać *całokształt stosunku* kontrahentów, badać motywy, cele i zamierzone następstwa umowy, i na tej podstawie wyrzekać nieważność. Przytoczone wyżej umowy pożyczki, dostawy, najmu lokalu dla celów niemoralnych, ważne według Kodeksu Francuzkiego, będą nieważne według Kodeksu Niemieckiego⁶. Władza sędziego zachodzi tutaj dalej, niż pod działaniem Kodeksu Francuzkiego, a przez to samo jest tu bardziej ograniczona swoboda umów.

Takie stanowisko Kodeksu Niemieckiego jest wyrazem stopniowej ewolucji pojęć: w pierwszym projekcie Niemieckiego Kodeksu Cywilnego z roku 1887 § 106, odpowiadający § 138 ostatecznej redakcji, głosił, iż „nieważna jest umowa, której *treść* obraża dobre obyczaje“. Przepis ten nadawał sędziemu większą władzę, niż art. 1131 i 1133 Kodeksu Francuzkiego: nie tylko przyczyna albo warunek (w umowie warunkowej), ale *całokształt* „treści“ umowy, zatem i zastrzeżenia aktu, nie stanowiące „przyczyny“, ani „warunku“, — podlegały badaniu sędziego z punktu widzenia dobrych obyczajów. Jednakże § 106 pierwszego projektu dawał sędziemu mniejszą władzę i mniej ograniczał swobodę umów, niż przepis § 138 ostatecznej redakcji Kodeksu Niemieckiego; według ostatecznej redakcji § 138 Kodeksu Niemieckiego, przeciwny dobrym obyczajom charakter umowy może nie ujawniać się w treści umowy, a jedynie w okolicznościach, towarzyszących umowie, a mimo tego umowa może być uznana za nieważną, jeżeli sprzeczność jej z dobrymi obyczajami była znana obu kontrahentom.

c) Szwajcarskie Przepis, identyczny z § 138 B. G. B., zawiera art. Prawo zobowiązań 20 Szwajcarskiego Prawa Zobowiązań z dn. 30 marca 1911 r.: „Umowa, *obrażająca dobre obyczaje*, jest nieważna“⁷.

⁶ Saleilles, Déclaration de volonté, 1901 r., str. 259, Nr. 24—39; De nburg, Die Allgemeinen Lehren des B. G. B., 1906 r., § 125, Nr. IV i V, str. 424—425.

⁷ Por. art. 7 Szwajcarskiego Kodeksu Cywilnego z dn. 10 grudnia 1907 r. (zawierającego prawo cywilne z wyłączeniem zobowiązań, objętych oddzielnym Kodeksem).

Podobnie jak w Niemczech, i w Szwajcarii przytoczony przepis jest wynikiem ewolucji pojęć. Art. 17 Szwajcarskiego Kodeksu Zobowiązań z dn. 14 czerwca 1881 r. głosił, iż „umowa nie może mieć za przedmiot *rzeczy*, przeciwnej dobrym obyczajom“, i był zbliżony do § 106 pierwszego projektu Kodeksu Niemieckiego, który zakazywał umów z *treścią*, przeciwną dobrym obyczajom, i do art. 1133 Kodeksu Francuzkiego, orzekającego nieważność zobowiązań, w których *przyczyna*, to znaczy świadczenie (względnie przedmiot zobowiązania) drugiej strony jest przeciwne dobrym obyczajom (wyż. str. 4). W uzasadnieniu zmiany redakcji art. 17 czytamy: „Odnosnie do przedmiotu kontraktowania zakaz umów niemoralnych wymaga *bardziej ogólnego sformułowania*, niż zawarte w dotychczasowym art. 17. Bowiem umowa może być niemoralna, *jakkolwiek objęte przez nią świadczenie jest samo w sobie prawnie i moralnie dopuszczalne*. Z tego powodu nadano nowemu artykułowi rozszerzoną redakcję“⁸.

d) Kodeks Austriacki Analogiczna ewolucja zaszła i w austriackim prawie cywilnem. Mianowicie na mocy noweli z dn. 19 marca 1916 r. wprowadzono do § 879 Austriackiego Kodeksu Cywilnego nowy przepis, nieistniejący w pierwotnej redakcji Kodeksu z dn. 1 czerwca 1811 r., i identyczny z przytoczonym wyżej przepisem § 138 Kodeksu Niemieckiego i art. 20 Szwajcarskiego Prawa Zobowiązań z 1911 r.: „Umowa, obrażająca dobre obyczaje, jest nieważna“. W pierwotnem brzmieniu z 1811 r. Kodeks Austriacki stoi na stanowisku, zbliżonem do klasycznej teorii w prawie francuzkiem, mianowicie na stanowisku, że motyw, albo cel w umowach pod tytułem obciążliwym nie ma wpływu na ważność umowy (§ 901)⁹.

Zaznaczyć trzeba, że i we Francji praktyka sądowa, przez

⁸ Art. 177 Szwajc. Kod. Zob. z 1881 r. odpowiada art. 1172 Kodeksu Francuzkiego. P. „Uzasadnienie Rady Związku Szwajcarskiego“ z dn. 3 marca 1905 r., str. 13, przy art. 1034.

⁹ § 901 nie uległ zmianie, ale wobec nowego brzmienia § 879 nie ma on zastosowania do celów lub motywów, przeciwnych dobrym obyczajom. W umowach pod tytułem darmym motyw, w myśl § 901 i 573, ma w niektórych wypadkach ograniczony wpływ na ważność umowy.

zmianę w pojmowaniu przyczyny, przez ujęcie jej jako równoznacznej z „motywem“, bardzo się zbliżyła do przytoczonych zasad nowoczesnych.

- e) **Znaczenie inowacji** Zakaz obrazy dobrych obyczajów, zawarty w § 138 Kodeksu Niemieckiego, art. 20 Szwajcarskiego Prawa Zobowiązań i § 879 Kodeksu Austrjackiego, posiada daleko sięgające znaczenie społeczne. Liczne zasady moralności dotyczą stosunków społecznych. O ile poczucie słuszności i konieczności tych zasad o tyle rozpowszechni się i utrwali w społeczeństwie, iż obraza ich uważana będzie za obrazę dobrych obyczajów, to umowy, z nimi sprzeczne, w myśl nowoczesnych kodyfikacji prawa cywilnego. będą nieważne. Liczne podane niżej przepisy nowoczesnych kodyfikacji, dotyczące umowy pracy lub najmu lokalu, mogą być uznane za zawarte w zakazie obrazy „dobrych obyczajów“: np. nieważność umów najmu lokali, szkodliwych dla zdrowia mieszkańców; nieważność zakazu konkurencji, uniemożliwiającego wydalonemu pracownikowi zarobkowanie w swym zawodzie; nieważność umów o usuwaniu pracowników bez wypowiedzenia (niż. str. 12 n.) i t. d. Granica zastosowania w sferze stosunków społecznych przepisu o nieważności umów, obrażających dobre obyczaje, nie da się przewidzieć.

- 2) **Pokrzywdzenie** Najważniejsze zastosowanie zakazu umów, obrażających dobre obyczaje, zostało wyrażone w Kodeksie Niemieckim w ustępie drugim przytoczonego wyżej § 138: „W szczególności nieważną jest umowa, mocą której ktoś, wyzyskując trudne położenie materialne, lekkomyślność lub brak doświadczenia innej osoby, za swoje świadczenia uzyskuje od niej, dla siebie lub osoby trzeciej, przyrzeczenie korzyści materialnych lub korzyści materialne, które o tyle przewyższają wartość jego świadczeń, iż znajdują się w rażącej do nich dysproporcji“.

Zakazane przez powyższy przepis wyzyskanie trudnego położenia materialnego, lekkomyślności lub braku doświadczenia kontrahenta, — np. w celu otrzymania przy umowie pożyczki bardzo wysokiego procentu; w celu kupna za bardzo niską cenę; w celu

uzyskania usług za nader niskie wynagrodzenie, — jest niewątpliwie przeciwnie dobrym obyczajom, i przepis ustępu II § 138 może być istotnie uważany za zastosowanie zawartego w ustępie I tegoż paragrafu ogólniejszego przepisu o nieważności umów, przeciwnych „dobrym obyczajom“¹⁰.

Jednakże jednocześnie ustęp II § 138 zawiera nową i samodzielną myśl. W „trudnem położeniu materialnem“ mogą się znaleźć, przypadkowo i przejściowo, osoby, należące do klas posiadających; ale możność wykorzystania „trudnego położenia materialnego“ jest zjawiskiem daleko częstszem, — i tu jest główne pole zastosowania omawianego przepisu, — w stosunkach umownych, w których z jednej strony kontrahentem jest przedstawiciel klas posiadających, z drugiej zaś — klas nieposiadających, lub gorzej majątkowo uposażonych (np. umowa pracy, umowa dzierżawy, w normalnych warunkach umowa najmu lokalu); przepis powyższy oznacza przeto złagodzenie przewagi klas posiadających nad nieposiadającymi.

Poczęści takie samo znaczenie ma przepis o nieważności umów, opartych na wykorzystaniu „lekkomyślności“ lub „braku doświadczenia“ kontrahenta; bowiem przedstawiciele klas posiadających mają zwykle przewagę nad przedstawicielami klas nieposiadających pod względem wykształcenia, doświadczenia i roztępli. Przepis ustępu II § 138 został umieszczony w Kodeksie Niemieckim jako ustępstwo dla żądań partji socjalno-demokratycznej¹¹.

W Austrii w dniu 19 marca 1916 r. wprowadzono do Kodeksu Cywilnego (§ 879 w nowem brzmieniu) przepis, prawie identyczny z przepisem ustępu drugiego § 138 B. G. B.¹².

¹⁰ Saleilles, l. c., str. 291, Nr. 85, 86; Dernburg, l. c. str. 427, Nr. III.

¹¹ Saleilles, l. c., str. 292, Nr. 85. Przepis § 138 B. G. B. stanowi rozwinięcie ustaw niemieckich z dn. 24 maja 1880 r. i 12 czerwca 1893 r., dotyczących lichwy. Jednakże ustawa z 1880 r. dotyczyła tylko umowy pożyczki, zaś ustawa z 1893 r. zawierała jedynie przepisy karne przeciw zawodowemu uprawianiu lichwy.

¹² W pierwotnej redakcji Kodeksu Austriackiego z 1811 r. był przepis (dotąd nieuchylony), że pokrzywdzenie o więcej niż połowę wartości

b) Szwajc. Zobow. W Szwajcarskiem Prawie Zobowiązań z dn. 30 marca 1911 r. przepis, prawie identyczny z ustępem II-gim §-u 138-go, stanowi już przepis samoistny, nie zaś zastosowanie i rozwinięcie zakazu umów, przeciwnych dobrym obyczajom. Jest on przedmiotem oddzielnego artykułu 21-go i stanowi wyraz nowej myśli — zakazu wyzyskiwania bezwzględnej swej przewagi przy zawieraniu umów; jest on wyrazem świadomości, że ludzkie jednostki, choć wobec prawa równe, — w rzeczywistości — przedewszystkiem wskutek różnic majątkowego i społecznego położenia — nie są sobie równe, i że tej nierówności niewolno silnym wyzyskiwać z całą bezwzględnością na niekorzyść słabszych. Powyższy przepis jest wyrazem ewolucji pojęć: w pierwotnej redakcji Szwajcarskiego Kodeksu Zobowiązań z dn. 14 czerwca 1881 r. powyższy przepis nie istniał.

c) Kodeks franc. W przeciwstawieniu do nowoczesnych kodyfikacji Kodeks Francuzki nie zawiera przepisów, analogicznych do przytoczonych przepisów ustępu II — § 138 Kodeksu Niemieckiego, art. 21 Szwajcarskiego Prawa Zobowiązań z 1911 r., § 879 Kodeksu Austriackiego w brzmieniu z 1916 roku. Wprost przeciwnie, Kodeks Francuzki aż trzykrotnie — w art. 1118, 1313 i 2052 — powtarza, że pokrzywdzenie *nie* jest podstawą nieważności umowy, że jest nią tylko w wypadkach wyjątkowych, spe- cjalnie w Kodeksie wymienionych. Wyjątki te, w liczbie dwóch — będzie o nich mowa niżej (str. 20) — dotyczą wypadków, gdy na skutek pokrzywdzenia mogliby być wyzuci ze swego mienia przedstawiciele klas posiadających. W zasadzie, — i zawsze, gdy idzie o nieposiadających, — pokrzywdzenie nie stanowi podstawy nieważności umów, i nawet najbardziej bezwzględne wykorzystanie przewagi nie jest przez Kodeks Francuzki zakazane.

świadczenia stanowi podstawę do unieważnienia umowy (§ 934). Wszakże Kodeks Austriacki dopuszcza zrzeczenie się skargi, wynikającej z powyższego tytułu (§ 935). Jest oczywiste, że kontrahent, posiadający przewagę nad drugim kontrahentem, dostateczną, aby go „krzywdzić“ przy układaniu warunków umowy, wykorzysta swą przewagę przedewszystkiem w tym kierunku, aby wymóc na nim zrzeczenie się skargi o pokrzywdzenie.

Jedną z częstszych postaci wykorzystania przewagi przy zawieraniu umów jest narzucanie słabszemu kontrahentowi nadmiernie wysokich kar umownych za przekroczenie warunków umowy. W takich wypadkach według przedkodexowego prawa francuzkiego przysługiwało sędziemu prawo zmniejszenia zbyt wysokiej kary umownej. Twórcy Kodeksu Francuzkiego, w imię zasady swobody umów¹³, przepis ten uchylili, i natomiast wprowadzili do Kodeksu przepis, wprost przeciwny: „Skoro umowa zastrzega, że uchybiający jej wykonaniu zapłaci pewną sumę tytułem wynagrodzenia szkód i strat, to stronie drugiej nie może być przyznana suma ani większa, ani mniejsza“ (art. 1152). Odmienne jest stanowisko nowoczesnych kodyfikacji. Według art. 163 Szwajcarskiego Prawa Zobowiązań i § 343 Kodeksu Niemieckiego „nadmiernie wysokie kary umowne“ sędzia ma prawo obniżyć „według swego uznania“. Zresztą i sądy francuzkie, nie bacząc na przepis art. 1152, stosują tę samą zasadę.

Nieuwzględnianie przez Kodeks Francuzki nierówności majątkowej lub społecznej kontrahentów i możności wykorzystania przez silniejszego swej przewagi nad słabszym — ujawnia się w stosowaniu przez Kodeks Francuzki z całą konsekwencją, nie znającą wyjątków, zasady swobody umów do stosunków, w których jedna ze stron należy do klasy posiadających, zaś druga do nieposiadających.

§ 2. Umowy, w których jedna ze stron zwykle należy do klas posiadających, a druga do nieposiadających.

Najważniejszy, najczęstszy stosunek umowny, w którym kontrahentami są z jednej strony przedstawiciele klas posiadających, zaś z drugiej — nieposiadających — umowa pracy, według Kodeksu Francuzkiego, podlega

1) Umowa pracy
a) Czas trwania

¹³ Recueil complet des Discours prononcés lors de la présentation du Code civil, wydanie Firmin-Didot Frères i Poncelet w Paryżu w 1841 r. (cytowane niżej „Poncelet“), t. I, str. 780.

w zupełności zasadzie swobody kontraktowania, bez ograniczeń. Jedyne przepisy art. 1780, ograniczające swobodę umów pracy, — orzekający, że „do usług można się zobowiązywać tylko na czas lub dla określonego przedsięwzięcia“, nigdy zaś na przeciąg całego życia pracownika, — ma małe znaczenie praktyczne¹⁴.

Jakie niekorzystne dla pracownika następstwa może mieć swoboda umów pracy, widać z przepisów kodyfikacji nowoczesnych, ograniczających ją w celu obrony pracownika przed ewentualnością wykorzystania przez pracodawcę swej przewagi gospodarczej nad pracownikiem.

**b) Rozwiązanie
stosunku**

Należą tu przepisy, określające termin wypowiedzenia i w ten sposób zabezpieczające pracownika przed utratą zajęcia i zarobku niespodziewanie, z dnia na dzień. Według art. 348 Szwajcarskiego Prawa Zobowiązań z 1911 r. (w redakcji z 1881 r. tego przepisu nie było) termin wypowiedzenia przy umowie pracy, trwającej ponad rok, nie może być krótszy — dla urzędników — niż miesiąc, zaś dla innych najmitów — niż dwa tygodnie. Podobne przepisy zawierają: nowela do Kodeksu Austriackiego z dn. 19 marca 1916 r. (§§ 1159 a, 1159 b, 1164 w brzmieniu z 1916 r.) i Kodeks Niemiecki (§§ 621—623).

Konsekwencje, wynikające z powyższych przepisów, są wyrażone w noweli z dn. 19 marca 1916 r. do Kodeksu Austriackiego (§ 1162 b w nowym brzmieniu): „Jeżeli pracodawca usuwa pracownika przed terminem bez poważnego powodu, albo jeżeli pracownik opuszcza stanowisko przed terminem z winy pracodawcy, to pracownikowi przysługuje prawo do otrzymania, — niezależnie od ew. dalej idącego odszkodowania, — umówionej płacy za okres czasu, brakujący do ukończenia stosunku służbowego

¹⁴ Nowoczesne kodyfikacje również ograniczają czas trwania umowy pracy: umowa pracy, zawarta na okres czasu ponad lat pięć, według Kodeksu Niemieckiego (§ 624) i noweli do Kodeksu Austriackiego z dn. 19 marca 1916 r. (§ 1158 w nowym brzmieniu), zaś ponad lat dziesięć — według Szwajcarskiego Prawa Zobowiązań — może być przez pracownika rozwiązana z upływem powyższych terminów.

przez upływ terminu lub przez zgodne z prawem wypowiedzenie“¹⁵. Powyższe prawo pracownika nie może być ograniczone przez umowę (§ 1164 w brzmieniu z 1916 r.).

Niezależnie od powyższego, Szwajcarskie Prawo Zobowiązań z 1911 r. (§ 347³), — w redakcji z 1881 r. tego przepisu nie było, — i nowela do Kodeksu Austrjackiego z dn. 19 marca 1916 r. (§ 1159 c w nowym brzmieniu) nakazują, aby terminy wypowiedzenia, zastrzeżone w umowie, były jednakowe dla obu stron, — zatem aby np. nie były krótsze w stosunku do pracownika, niż w stosunku do pracodawcy.

W myśl § 617 Kodeksu Niemieckiego choroba pracownika, przyjętego do domu (in die Hausgemeinschaft) pracodawcy, w ciągu pierwszych sześciu tygodni jej trwania, nie może stanowić podstawy do rozwiązania umowy; zastrzeżenia umowne, temu przeciwnie, są nieważne (§ 619).

c) Znalezienie nowej posady. Przez umowę pracy i wynikającą z niej zależność osobistą pracownik może być ograniczony w możliwości znalezienia nowej posady. Liczne przepisy nowoczesnych kodyfikacji mają na celu temu zapobiec.

Według noweli z d. 19 marca 1916 r., do Kodeksu Austrjackiego (§ 1160 i 1164 w nowym brzmieniu) pracodawca, bez względu na treść umowy pracy, jest obowiązany pracownikowi, mającemu opuścić posadę, dać czas na poszukiwanie nowego miejsca, i za ten czas nie może nie wytrącać z płacy pracownika¹⁶.

W myśl tejże noweli do Kodeksu Austrjackiego z dn. 19 marca 1916 r. (§§ 1163 i 1164 w nowym brzmieniu) pracownikowi, bez względu na treść umowy pracy, przysługuje prawo do otrzymania od pracodawcy świadectwa o rodzaju i czasie trwania sto-

¹⁵ Z powyższego wynagrodzenia ulega potrąceniu suma, którą pracownik zaoszczędził wskutek niewykonywania pracy, albo zarobił przez odnośny okres czasu gdzieindziej, albo którą umyślnie zaniedbał zarobić, jeżeli okres czasu, brakujący do upływu terminu umowy, nie przewyższa trzech miesięcy (§ 1162 b w brzmieniu z 1916 r.).

¹⁶ Podobny przepis w Kodeksie Niemieckim (§ 629) nie jest bezwzględnie obowiązującym.

sunku służbowego, które nie może zawierać uwag, utrudniających pracownikowi znalezienie nowej posady¹⁷.

W umowach z pracownikami, mającymi możliwość poznania technicznych lub handlowych tajemnic przedsiębiorstwa, często bywa umieszczany zakaz pracowania, po opuszczeniu danej posady, w przedsiębiorstwach konkurencyjnych. Dla zapobieżenia nadużyciom takich zakazów, Szwajcarskie Prawo Zobowiązań z 1911 r. (pierwotna redakcja z 1881 r. tego przepisu nie zawierała) — orzeka ich nieważność, „jeżeli nie są one o tyle ograniczone co do czasu, miejsca i przedmiotu, aby nie stanowiły niesłusznego utrudnienia w dalszej karierze pracownika“ (art. 356 i 357). Podobny przepis zawiera § 74 Niemieckiego Kodeksu Handlowego z dn. 10 maja 1897 r.

**d) Wynagrodzenie
za pracę**

Wypłata pracownikom wynagrodzenia w równomiernych, niezbyt od siebie odległych, odstępach czasu, stanowi podstawę gospodarczego istnienia pracownika. Dla zapewnienia takiej wypłaty, Szwajcarskie Prawo Zobowiązań z 1911 r. (redakcja z 1881 r. podobnego przepisu nie zawierała) zakazuje umów, ustanawiających wypłatę wynagrodzenia — robotnikom rzadziej niż raz na dwa tygodnie, — urzędnikom rzadziej niż raz na miesiąc, — służbie domowej — niż raz na trzy, zaś służbie folwarcznej niż raz na sześć miesięcy (art. 333).

e) Choroba pracownika

Według noweli do Kodeksu Austr. z dn. 19 marca 1916 r., pracownik po 14-dniowej pracy ma prawo otrzymywania wynagrodzenia przez tydzień, jakkolwiek — wskutek choroby, nieszczęśliwego wypadku, lub innej dotyczącej jego osobę przeszkody, nie pochodzącej z jego ciężkiej winy lub podstęp, — nie może wykonywać swych obowiązków służbowych (§ 1154 b w nowem brzmieniu). Pracownik, przyjęty do domu pracodawcy, jeżeli ulegnie chorobie nie wskutek swego podstęp lub swjej ciężkiej winy, ma prawo do pomocy lekarskiej, utrzymania i poborów pieniężnych w ciągu 14 dni, jeżeli stosunek służbowy już trwa

¹⁷ Podobne przepisy, jednak tylko jako względnie obowiązujące, zawiera Kodeks Niemiecki (§ 630) i Szwajcarskie Prawo Zobowiązań (art. 342).

czternaście dni, — i w ciągu 4 tygodni, jeżeli stosunek służbowy trwa już pół roku (§ 1156 w brzmieniu z dn. 19 marca 1916 r.). Powyższe prawa pracownika nie mogą być uchylone, ani ograniczone przez umowę (§ 1164 w brzmieniu z dn. 19 marca 1916).

Przepisy, podobne do przepisów § 1156 i 1164 Kodeksu Austriackiego, zawiera Kodeks Niemiecki (§§ 617 i 619).

**f) Odpowiedzialność
pracodawcy**

Pracodawca stwarza warunki pracy dla pracowników, dla pracowników zaś, przyjętych do jego domu, — cały tryb życia. Z tego względu, dla ochrony życia, zdrowia, moralności i ew. dobytku pracownika, nowoczesne kodyfikacje nakładają na pracodawcę obowiązki, ciężące na nim bez względu na milczenie albo przeciwne temu zastrzeżenia umowy. Według §§ 618 i 619 Kodeksu Niemieckiego pracodawca, „bez względu na przepisy umowy, winien pomieszczenia, w których praca jest wykonywana, jak również przyrządy i narzędzia tak urządzić, świadczenia służbowe pracownika tak uregulować, aby pracownik był o tyle zabezpieczony od niebezpieczeństw dla zdrowia i życia, o ile rodzaj spełnianej przez pracownika pracy na to pozwala. Jeżeli pracownik został przyjęty do domu pracodawcy, to pracodawca obowiązany jest odnośnie do pomieszczenia mieszkalnego i sypialnego, pożywienia, czasu pracy i odpoczynku przedsięwziąć wszelkie zarządzenia i zaprowadzić wszelkie urządzenia, jakie są potrzebne ze względu na zdrowie, moralność i religję pracownika“¹⁸. Podobne przepisy zawiera nowela z dn. 19 marca 1916 r. do Kodeksu Austriackiego (1157 i 1164 w nowym brzmieniu).

Według Szwajcarskiego Prawa Zobowiązań można przez umowę uwalniać się od obowiązku wynagrodzenia szkód, wyrządzonych przez swą lekką winę¹⁹. Jednakże umowa o zwolnieniu *pracodawcy* od odpowiedzialności wobec *pracownika* może być przez sędziego uznana za nieważną (art. 100).

¹⁸ Por. art. 344 II Szwajcarskiego Prawa Zob.

¹⁹ Zwolnienie od odpowiedzialności za złą wolę lub ciężką winę jest zawsze nieważne (art. 100).

Według Szwajcarskiego Prawa Zobowiązań (podobnie jak i według innych prawodawstw)²⁰, pracodawca odpowiada (pieniężnie) za szkody, wyrządzone przez jego pracownika lub domownika przy wykonywaniu powierzonych im funkcji; od powyższej odpowiedzialności pracodawca może się zwolnić zgóry przez umowę (art. 101). „Jednakże — czytamy w art. 101 — jeżeli zwalnający znajduje się na *stuzbie* u zwolnionego, to zwolnienie może dotyczyć odpowiedzialności tylko za *lekkie* przewinienie“, nie zaś za złą wolę lub ciężką winę pracownika²¹.

Według Kodeksu Francuzkiego stosunek między pracodawcą i pracownikiem podlega całkowicie zasadzie swobody kontraktowania i przytoczone wyżej zakazy zastrzeżeń na niekorzyść pracownika w Kodeksie Francuzkim nie istnieją.

2) Umowa najmu nieruchomości

Podobnie jak umowa pracy, umowa najmu nieruchomości jest stosunkiem, gdzie zwykle jedna strona, — właściciel nieruchomości należy do klas posiadających, — zaś druga strona — biorący w najem — do nieposiadających, i gdzie pierwszy ma zwykle przewagę gospodarczą nad drugim.

3) Zapłata czynszu

Dla zapobieżenia nadmiernemu wykorzystaniu tej przewagi, Szwajcarskie Prawo Zobowiązań z 1911 r. (w redakcji z 1881 r. omawianego przepisu nie było) ogranicza swobodę umów w przedmiocie rygorów dla biorącego w najem na

²⁰ Art. 1384 Kod. Cyw. Franc., § 278 B. G. B.

²¹ Przewaga pracodawcy nad pracownikiem ulega złagodzeniu, gdy pracownicy zawierają umowę z pracodawcą nie indywidualnie („indywidualną umowę pracy“), ale zbiorowo np. za pośrednictwem swego związku zawodowego („zbiorowa umowa pracy“). W uznaniu tego faktu, i w celu złagodzenia nierówności siły stron przy zawieraniu umowy pracy, nowoczesne prawodawstwa przyznają pierwszeństwo umowie zbiorowej przed umową indywidualną, i uznają za niedozwolone i nieważne zastrzeżenia umowy indywidualnej, niezgodne z umową zbiorową, której podlegają obaj kontrahenci (np. jako członkowie związków zawodowych, które zawierały umowę zbiorową), art. 323 Szwajcarskiego Prawa Zobowiązań. Natomiast według prawa, obowiązującego w dobie powstania Kodeksu Francuzkiego i długo potem, wszelkie zbiorowe wystąpienia pracowników stanowiły przestępstwo (zakaz teoretycznie dotyczył i pracodawców, ale faktycznie ich nie dotykał, Pic, Législation industrielle, wyd. 1909 r., Nr. 300, 301, 338).

wypadek niezapłacenia czynszu w terminie. Mianowicie art. 293 zakazuje, i orzeka nieważność zastrzeżenia, że w razie niezapłacenia czynszu umowa dzierżawy majątku ziemskiego ulega natychmiastowemu rozwiązaniu: umowa nie może ulec rozwiązaniu wcześniej, jak w sześćdziesiąt dni po wezwaniu do zapłaty z zagrożeniem rozwiązania w razie niezapłacenia; umowy o skróceniu powyższego terminu są nieważne. Identyczny przepis (z różnicą odnośnie do długości terminu wymówienia) zawiera art. 265 dla najmu mieszkań. Pod działaniem Kodeksu Francuzkiego umowy, nadające wypuszczającemu w najem prawo natychmiastowego rozwiązania najmu w razie niezapłacenia jednej raty komornego, lub czynszu, są dozwolone i obowiązujące²².

Najczęstszą przyczyną zalegania dzierżawcy z zapłatą czynszu jest niemożność zapłaty wskutek zniszczenia zbiorów przez wypadki losowe, jak gradobicie, mrozy i t. d. W podobnych razach Kodeks Francuzki przyznaje dzierżawcy ulgi i częściowe zwolnienie od zapłaty czynszu (art. 1769, 1770 i 1771). Jednakże — czytamy w art. 1772 — „dzierżawca może przyjąć na siebie ciężar wypadków losowych“ t. j. zobowiązać się do płacenia całego czynszu pomimo zniszczenia zbiorów przez wypadki losowe; umowa taka jest ważna i obowiązująca — głosi art. 1773 — nie tylko wtedy, gdy dotyczy „wypadków losowych zwyczajnych, jak gradobicie, piorun, przymrozki“, ale i wtedy, gdy dotyczy „wypadków losowych nadzwyczajnych, jak spustoszenia wojenne lub powódź, którym okolica zwykle nie podlega“, i których przy zawieraniu umowy nie przewidywano.

W przeciwstawieniu do Kodeksu Francuzkiego, Szwajcarskie Prawo Zobowiązań w redakcji z 1911 r. (w redakcji z 1881 r. podobnego przepisu nie było), nadając dzierżawcy prawo do „zwolnienia od zapłaty odpowiedniej części czynszu, w razie poważnego zmniejszenia plonu wskutek niezwykle wypadków nieszczęśliwych lub zjawisk natury“, jednocześnie orzeka, że „zrzeczenie się zgóry tego prawa“ przez dzierżawcę jest nieważne; jest ono dla

²² Por. §§ 581² i 554 B. G. B.

dzierżawcy obowiązujące tylko wtedy, gdy omawiane ewentualności były przyjęte pod uwagę przy określeniu wysokości czynszu, albo gdy szkody dzierżawcy są pokryte przez ubezpieczenie (art. 287).

**b) Wady rzeczy
wynajętej**

Rzecz, oddana w najem (np. wilgotny lokal), może przedstawiać dla zdrowia biorącego w najem poważne niebezpieczeństwo. Mimo to, pod działaniem Kodeksu Francuzkiego, umowa jest dla biorącego w najem obowiązująca, gdy przy zawieraniu umowy znał wady rzeczy, albo gdy wady były jawne. Natomiast Szwajcarskie Prawo Zobowiązań z 1911 r., — mając na względzie, że nader często biorący w najem jest zmuszony wziąć w najem daną rzecz (np. mieszkanie), bez względu na jej wady, — orzeka: „Jeżeli wynajęta rzecz posiada wady, przedstawiające poważne niebezpieczeństwo dla zdrowia biorącego w najem, albo jego domowników, lub robotników, to umowa nie wiąże biorącego w najem nawet wtedy, gdy niebezpieczeństwo znał przy zawieraniu umowy, albo zrzekł się prawa odstąpienia od umowy“ (art. 254). Taki sam przepis zawiera § 544 Kodeksu Niemieckiego.

c) Przymus osobisty

Swoboda osobista stanowi podstawę porządku publicznego w społeczeństwach współczesnych. Dlatego przez umowę nie można jej ograniczać, i ustanawiać przymus osobisty tj. areszt, jako sankcję na wypadek niewykonywania zobowiązań cywilnych (art. 2063 Kodeksu Francuzkiego). Jednak Kodeks Francuzki dopuszcza od tej zasady wyjątek — na korzyść właścicieli majątków ziemskich: według art. 2062 przymus osobisty może być wyrzeczony na korzyść właściciela majątku przeciwko dzierżawcy w sprawie o zapłacenie czynszu dzierżawnego **z nieruchomości wiejskiej, jeżeli kontrakt dzierżawy zawiera w tym względzie wyraźne zastrzeżenie**. Według tegoż art. 2062, nawet bez zastrzeżenia w umowie, „dzierżawcy i osadnicy²³ mogą być skazani na przymus osobisty w razie nieoddania przez nich, przy końcu dzierżawy, zwierząt, w pacht oddanych, zasiewów,

²³ „Colons partiaires“ t. j. dzierżawcy, oddający tytułem czynszu część plonu.

i narzędzi rolniczych, im powierzonych; chybaby udowodnili, że brak tych przedmiotów nie z ich czynu pochodzi“.

Przymus osobisty istniał w przedrewolucyjnym prawie francuzkiem; został jednak, jako sprzeczny z zasadą swobody osobistej, zniesiony w pierwszym, demokratycznym, okresie rewolucji przez dekret z dn. 9—12 marca 1793 r., zakazujący umów o poddaniu się dłużnika przymusowi osobistemu. W drugim okresie rewolucji, gdy się ujawnił jej charakter, jako rewolucyjnego ruchu bogacącego się mieszczaństwa, uznano zniesienie przymusu osobistego za „grabież własności“²⁴ i wprowadzono w szerokim zakresie przymus osobisty i przytoczony wyżej przepis^{25, 26}.

Jak widzimy, stosunki umowne, w których stykają się, jako strony, przedstawiciele klasy posiadającej z przedstawicielami klasy nieposiadającej, Kodeks Francuzki (nawet w sferze przepisów, dotyczących porządku publicznego), w odróżnieniu od kodyfikacji nowoczesnych, pozostawia całkowicie pod działaniem zasady swobody kontraktowania, która stronie, gospodarczo silniejszej, daje przewagę nad słabszą.

Inaczej rzeczy się mają w stosunkach umownych, w których kontrahentami z obu stron zwykle bywają (lub mogą być) przed-

²⁴ „Spoliation des propriétés“, Sagnac, Législation civile de la révolution, 1898 r., str. 203, 344.

²⁵ W Kodeksie Francuzkim przymus osobisty ma zastosowanie, jako środek zmuszenia opornego dłużnika do wydania rzeczy, lub wypłaty pieniędzy, w razie: szalbierstwa („stellionat“); nieprawego zakłócenia posiadania; nie zwracania przez osoby urzędowe i sekwestratora powierzonych im funduszy lub papierów, albo nieprawnie posiadanej nieruchomości w ciągu 2 tygodni od doręczenia wyroku prawomocnego (art. 2059—2066).

²⁶ Kupno ruchomości na raty jest umową, zawieraną wyłącznie przez nieposiadających, których kontrahentem, jako sprzedawca, jest zwykle jednostka, gospodarczo silniejsza. Według art. 227 Szwajc. Prawa Zob. z 1911 r., „jeżeli sprzedający na raty odstępuje od umowy z powodu niezapłacenia raty w terminie, to każda ze stron jest obowiązana zwrócić otrzymane świadczenia; sprzedawcy przysługuje nadto prawo do odpowiedniego czynszu za używanie rzeczy i odszkodowania za jej zużycie. Dalej idące umowne obciążenia nabywcy są nieważne“. Niedozwolone jest zatem umieszczanie w umowach kupna na raty zastrzeżeń, iż, w razie

stawiciele klas posiadających, i w których swoboda kontraktowania, i wynikająca z niej możność wykorzystania przewagi intelektualnej lub chwilowej przewagi gospodarczej mogłaby prowadzić do wyzucia posiadających z ich mienia: w tych wypadkach Kodeks Francuzki ogranicza swobodę umów, i to w stopniu daleko wyższym, niż kodyfikacje prawa cywilnego, powstałe w końcu 19 i początkach 20 wieku.

§ 3. Umowy, w których obie strony zwykle należą, lub mogą należeć do klas posiadających.

1) Pokrzywdzenie Kodeks Francuzki w art. 1118 i 1313 (w przeciwstawieniu do kodyfikacji nowoczesnych) wyraźnie orzeka, że pokrzywdzenie nie stanowi podstawy do unieważnienia umowy. Zawiera on jednak, jak zaznaczyliśmy, wyjątki od powyższej zasady.

Mianowicie art. 1674 orzeka: „Jeżeli sprzedawca nieruchomości został pokrzywdzony o więcej jak o siedem dwunastych części ceny nieruchomości, służy mu prawo żądać zerwania sprzedaży, chociażby nawet w umowie zrzekł się być wyraźnie możności żądania takiego zerwania. i chociażby oświadczył, że przewyżkę

rozwiązania umowy z powodu niezapłacenia raty, wszystkie już zapłacone przez nabywcę raty przepadają na rzecz sprzedawcy (któryby w ten sposób odbierał z powrotem sprzedaną rzecz i zatrzymywał zapłaconą część ceny).

Szwajcarskie Prawo Zob. z 1911 r. (w art. 228) zakazuje nadto umieszczania w umowach kupna na raty zastrzeżeń, w myśl których niezapłacenie jednej raty pociąga za sobą odrazu płatność całej niezapłaconej reszty ceny, pomimo nienastąpienia umówionych terminów płatności: niezapłacona reszta ceny może się stać wymagalną tylko „wtedy, gdy dłużnik zalega *co najmniej z dwiema ratami kolejnymi*, które łącznie wynoszą *co najmniej dziesiątą część ceny*“ (por. art. 163 i 162²). Przepisy, podobne do art. 227 i 228 Szwajcarskiego Prawa Zob., zawiera niemiecka ustawa z dn. 16 maja 1894 r. (Gesetz betreffend die Abzahlungsgeschäfte) i francuzka ustawa z dnia 12 marca 1900 r. (loi sur les ventes à tempérament).

Kodeks Francuzki nie zawiera żadnych przepisów odnośnie do umów kupna na raty, które zresztą w okresie powstawania Kodeksu Francuzkiego nie było rozpowszechnione.

wartości darował“. Analogiczny przepis istniał w przedrewolucyjnym prawie francuzkiem. Rewolucja przepis ten zniosła (dekret z d. 14 fructidor roku III), jako sprzeczny z zasadą swobody umów, i pierwszy projekt Kodeksu Cywilnego nie przewidywał unieważnienia sprzedaży z powodu pokrzywdzenia (por. księga III, tytuł I. art. 115). Jednakże, z rozwojem i przeobrażeniem się rewolucji, gdy ujawniła się jej prawdziwa istota, jako ruchu zamożnego mieszczaństwa, pokrzywdzenie, jako podstawa do unieważnienia sprzedaży nieruchomości, zostało przywrócone przez ustawę z dn. 7—12 maja 1797 roku i weszło do Kodeksu Cywilnego.

Drugi wyjątek od zasady artykułów 1118 i 1313 stanowi art. 887, w myśl którego dział majątku spadkowego „może być zerwany, gdy jeden ze współspadkobierców został pokrzywdzony o więcej niż o jedną czwartą część“²⁷.

Największe pole do „pokrzywdzenia“ przedstawiają umowy między przedstawicielami klasy posiadającej i wykształconej a przedstawicielami klasy nieposiadającej i niewykształconej. Jednakże w tych razach „pokrzywdzenie“ nie stanowi według Kodeksu Francuzkiego podstawy do unieważnienia umowy; jest ono podstawą nieważności umowy jedynie w wypadkach, gdzie obaj kontrahenci zwykle należą, lub mogą należeć, do klasy posiadającej, i gdzie odnośne przepisy stanowią obronę posiadających przed zmniejszeniem ich stanu posiadania. Nowoczesne kodyfikacje²⁸, jak widzieliśmy, wprost odwrotnie, — nie zawierają specjalnych przepisów o pokrzywdzeniu przy sprzedaży nieruchomości i przy dziale spadku; natomiast zawierają ogólny przepis, stanowiący obronę zarówno dla posiadających jak i dla nieposiadających (wyż. str. 8 i n.).

2) Spółka

Wszyscy kontrahenci w umowie spółki zwykle należą do klasy posiadających i Kodeks Francuzki w art. 1855 orzeka nieważność umowy spółkowej, krzywdzącej jednego

²⁷ Art. 1079 zawiera powtórzenie przepisu art. 887 w zastosowaniu do działów między dziećmi, dokonanych za życia przez ojca lub matkę.

²⁸ Por. art. 638 Szwajcarskiego Kod. Cywilnego.

lub paru kontrahentów, mianowicie przyznającej jednemu ze współników całość zysków, albo zwalniającej jednego lub kilku współników od udziału w stratach. Bowiem, — tak motywuje przepis trybun²⁹ Boutteville w sprawozdaniu, złożonem Trybunatowi, — „gwałt i siła nie tworzą nigdy prawdziwych praw i legalnych umów“³⁰.

Natury pokrewnej są przepisy art. 1811, dotyczące **3) Pacht inwentarza** najmu w pacht żywego inwentarza (*bail à cheptel*) — stosunku, podobnego do spółki³¹, orzekające nieważność zastrzeżeń, że „biorący w najem poniesie całkowitą stratę inwentarza, chociażby wynikłą skutkiem wypadku losowego i bez jego winy, albo że większy będzie miał udział w stracie, niż w zysku, albo że oddający w pacht weźmie przy końcu pachtu, z pierwszeństwem przed biorącym w pacht, więcej ponad inwentarz, przez siebie dostarczony“.

Jednak, gdy umowa pachtu inwentarza jest dodatkową do umowy dzierżawy majątku, i stanowi stosunek między przedstawicielem klasy posiadającej — właścicielem majątku — i przedstawicielem klasy nieposiadającej — osadnikiem lub dzierżawcą, — to z przytoczonych zakazów ma zastosowanie jedynie zakaz zastrzeżeń, że osadnik ponosi całkowitą stratę inwentarza (art. 1819, 1828); zaś poza tem stosunek pozostaje pod działaniem

²⁹ Prace nad Kodeksem Francuzkim były prowadzone w „Radzie Stanu“, „Trybunacie“ i w „Ciele Prawodawczem“. W Radzie Stanu (*Conseil d'Etat*), złożonej z 80 członków, przygotowywano i dyskutowano projekty ustaw. Jeden z członków Rady Stanu przedstawiał Ciału Prawodawczemu motywy projektów rządowych (t. zw. „*Exposé des motifs*“), dwaj inni byli obowiązani ich bronić. Trybunat (*Tribunat*), złożony ze 100, później z 50 „trybunów“, krytykował projekty prawodawcze, i delegował ze swego łona trzech trybunów dla krytyki projektów przed Ciałem Prawodawczem. Ciało Prawodawcze (*Corps législatif*), złożone z 300 członków. uchwalało ustawy, lecz nie miało prawa prowadzić rozpraw; dyskusję prowadzili przed Ciałem Prawodawczem trzej członkowie Rady Stanu z trzema trybunami.

³⁰ Poncelet, tom I, str. 655.

³¹ Baudry-Lacantinerie et Wahl (*Du contrat de louage*, t. II, 1901 i., Nr. 3202, 3252) i Planiol (t. II, Nr. 1817) uważają go za stosunek spółkowy.

zasady swobody umów. Art. 1828 nawet wyraźnie pozwala w umowie między właścicielem majątku i osadnikiem „zastrzec, iż osadnik oddawać będzie wypuszczającemu w pacht swoją część strzyży, za cenę *niższą* od zwykłej wartości“, i nie zawiera żadnych ograniczeń dla stopnia obniżenia ceny strzyży poniżej jej wartości ³².

4) Obrona dłużników

Wyrazem tej samej troski o utrzymanie stanu posiadania klas posiadających są w Kodeksie Francuskim przepisy, mające na celu obronę dłużników kapitałów pieniężnych, bowiem klasy posiadające korzystają z kredytu w szerszym zakresie, niż nieposiadające ³³. Mianowicie art. 1154 Kodeksu Francuskiego zakazuje i orzeka nieważność umów (najbardziej rujnujących dla dłużników) o płaceniu odsetek od przyszłych odsetek ³⁴ i od odsetek, zalegających na okres czasu mniejszy niż rok.

Prawodawstwa nowoczesne, jak Szwajcarskie Prawo Zobowiązań z 1911 r. (art. 314³, por. art. 105³) i Kodeks Niemiecki (§ 248), choć również zakazują umawiania się z góry o płaceniu odsetek od przyszłych odsetek, jednak nie ograniczają swobody umów o płaceniu odsetek od już zaległych odsetek: odsetki, zalegające nawet za jeden tylko miesiąc, mogą przynosić odsetki, jeżeli taka jest wola stron.

³² Jako motyw odmiennego traktowania umowy pachtu inwentarza, połączonej z umową dzierżawy, przytaczają okoliczność, że dzierżawca majątku lub osadnik, biorący w pacht inwentarz, otrzymuje za przyjęcie ryzyka straty części inwentarza, lub za mniejszy udział w dochodach, kompensatę w postaci np. obniżenia czynszu dzierżawnego. Jednakże, gdyby ta okoliczność była motywem omawianych przepisów, to miałyby ono zastosowanie tylko wtedy, gdy biorący w pacht otrzymywałby wzmiankowaną kompensatę w postaci obniżenia czynszu dzierżawnego, i nie miałyby zastosowania w tych wypadkach, gdy czynsz jest normalny albo wygórowany.

³³ Anton Menger, *Das bürgerliche Recht und die besitzlosen Volksklassen*, wyd. 1904 r., str. 154—157.

³⁴ Jest jednak sporne, czy art. 1154 zawiera takie ograniczenie (Planiol, *Droit civil*, t. II, Nr. 2101, 2102).

Stanowisko Kodeksu Francuzkiego jest odmienne, gdy idzie o odsetki nie od kapitałów, ale od czynszu dzierżawnego lub od komornego; art. 1155, dotyczący odsetek od czynszu dzierżawnego i od komornego, nie zawiera ograniczenia, jak art. 1154, aby szło o odsetki conajmniej za rok; każda rata czynszu lub komornego, zalegająca choćby za jeden tylko miesiąc, może być przedmiotem umowy o płaceniu odsetek. Odsetki od kapitałów stanowią, na równi z komornem i czynszem dzierżawnym, „przychody cywilne“, i z punktu widzenia prawnego niema podstawy do czynienia między nimi różnicy (art. 584 K. C.). Ale dłużnikami odsetek od kapitałów są równie często (a właściwie częściej) przedstawiciele klas posiadających, jak i nieposiadających, — dłużnikami zaś komornego i czynszu dzierżawnego są znacznie częściej przedstawiciele klas nieposiadających niż posiadających.

Z korzystaniem z kredytu jest powiązane dawanie zastawu wierzycielowi dla zabezpieczenia zapłaty długu. W celu obrony dłużnika przed utratą przedmiotu, oddanego w zastaw, Kodeks Francuzki (w art. 2078), podobnie jak i inne kodyfikacje prawa cywilnego (art. 894 Szwajc. Kod. Cyw. i §§ 1229, 1235, 1246 Kodeksu Niemieckiego), zakazuje i orzeka nieważność umów, nadających wierzycielowi, na przypadek niezapłacenia długu, prawo rozporządzania zastawem; rozporządzać zastawem wierzyciel może tylko na mocy orzeczenia sądowego (por. art. 2088)³⁵.

Według art. 791, 1130 i 1600 Kod. Francuzkiego,
5) Umowy, dotyczące „nie można zrzekać się spadku po osobie żyjącej“, zby-
przyszłego spadku wać lub sprzedawać prawa ewentualne do takiego
 spadku, zawierać względem niego umowy, nawet za zezwoleniem
 spadkodawcy.

W uzasadnieniu powyższych zakazów Bigot-Preameneu w „Przedstawieniu motywów do Kodeksu Cywilnego“ powołuje

³⁵ Obronę posiadających przed utratą ich mienia mają na celu przepisy art. 1596 i 1597 Kodeksu Francuzkiego, zakazujące osobom, którym jest powierzone czuwanie nad cudzym mieniem lub cudziemi prawami, nabywać mienie lub prawa, ich pieczy powierzone.

się na „niemoralność umów, dotyczących przyszłego spadku, jako stanowiących spekulację na śmierć spadkodawcy“³⁶.

Nie jest to jednak rzeczywisty motyw; gdyby taki miał być motyw prawodawczy, to za „niemoralną“ i niedozwoloną winna być uznana i umowa renty dożywotniej, i ustanowienie prawa użytkowania³⁷, bowiem i w tych wypadkach dłużnik renty lub właściciel rzeczy, obciążonej użytkowaniem, mają interes, aby wierzyciel renty lub użytkownik jaknajprędzej zmarli. Tymczasem tych umów Kodeks Francuzki nie tylko nie zakazuje, ale, przeciwnie, w celu nadania im pełnej siły, poświęca im liczne artykuły (art. 1968—1983, 917, 918, 578—624 i t. d.).

Z drugiej strony przytoczony przez Bigot-Préameneu motyw prawodawczy — zarzut niemoralności i spekulacji na życie spadkodawcy — nie ma zastosowania do zrzeczenia się spadku; do umowy, zawieranej za zgodą spadkodawcy; do umowy, zawieranej przez samego spadkodawcę. Tymczasem i te umowy podlegają zakazowi artykułów 791, 1130 i 1600.

Rzeczywistym motywem przytoczonych zakazów był poniekąd wzgląd, że umowy zrzeczenia się przyszłych spadków przez córki na rzecz braci, i przez młodszych braci na rzecz najstarszego brata, często praktykowane w rodzinach szlacheckich dla podtrzymania świetności rodu, przeciwdziałały procesowi „rozdrobienia fortun“, który twórcy Kodeksu pragnęli popierać — jako sposób powiększenia liczby właścicieli — „najpewniejszego oparcia bezpieczeństwa i spokoju Państwa“³⁸, — i jako sposób walki ze stanem szlacheckim³⁹.

³⁶ Fenet. „Recueil des travaux préparatoires du Code Civil“, cytowane „Fenet“, t. XIII, str. 228.

³⁷ Podobnież umowa ubezpieczenia na życie: osoba, uprawniona do otrzymania sumy ubezpieczeniowej, ma interes, aby ubezpieczony jaknajprędzej umarł. W prawie rzymskim, i po części we francuzkiem prawie przedrewolucyjnem, wolno było za zgodą spadkodawcy zawierać umowy co do spadku po osobie żyjącej.

³⁸ Słowa Napoleona I na posiedzeniu Rady Stanu w dniu 7 Pluviose r. XI (Poncelet, tom II, str. 366).

³⁹ Planiol, t. III, wyd. II, str. 587, uw. 1; Baudry-Lacantinerie et Baude, Obligations, t. I, R. 263. Trybun Mericault oświadcza przed Ciałem

Společne znaczenie i skutki omawianych zakazów sięgają znacznie dalej niż motywy, przytoczone podczas dyskusji nad Kodeksem Francuzkim. Omawiane zakazy zapobiegają ewentualności, że spadkobiercy, pod naciskiem trudnego położenia majątkowego, albo przez lekkomyślność, będą wyzbywać się swych praw do ewentualnego (nieraz odległego i niepewnego) spadku, i spadki w ten sposób przechodzić będą w ręce ludzi obcych, nie należących do rodziny spadkodawcy. Omawiane zakazy służą nietylko celowi (jak rozpatrywane powyżej przepisy art. 1674 i n. Kod. Cyw.) obrony posiadających przed pokrzywdzeniem⁴⁰ i ewent. zmniejszeniem ich stanu posiadania, ale nadto celowi utrzymania majątków w posiadaniu tych, którym prawo je przeznacza, określając porządek spadkobrania. W ten sposób omawiane przepisy przyczyniają się do utrzymania majątków w jednych i tych samych rodzinach, i do wytworzenia klasy posiadających, w którejby, wraz z majątkiem, dziedziczyły się związane z posiadaniem majątku stanowisko, poglądy i przyzwyczajenia.

Powyższy cel omawiane zakazy osiągną w tem szerszym zakresie, że dotyczą nietylko spadkobiercy, ale i spadkodawcy: sam spadkodawca nie może zawierać umowy co do spadku po sobie

Prawodawczem: „Zakaz umów co do przyszłego spadku (nawet gdy są zawierane za zgodą spadkodawcy) jest słuszny. Bowiern bez tego zakazu jedna z głównych zasad (objets) naszego prawodawstwa mogła by być z łatwością obchodzona, gdy większość umów co do przyszłego spadku ma za przedmiot naruszyć zasadę równości przy działach“ (Fenet, t. XIII, str. 419). Zasada „równości przy działach“ ma właśnie na celu powodować rozdrobnienie fortun.

⁴⁰ „Umowy, dotyczące nie otwartego spadku, mają za swój przedmiot prawo niepewne, i korzyści jeszcze bardziej niepewne, które będzie można osiągnąć dopiero w odległej przyszłości. W tem położeniu wiele swe prawa ewentualne do przyszłego spadku. Umowy takie mają zatem osób, pod wpływem potrzeby lub chciwości, zbywałoby za drobną cenę zawsze cechę pokrzywdzenia. Nasz kodeks, odrzucając unieważnienie z powodu pokrzywdzenia, użył tu środka zapobiegawczego: zakazał umów co do przyszłego spadku, zamiast dopuścić skargę o pokrzywdzenie, gdy spadkobierca nie otrzymał nawet części równoważnika ustępowanych praw“ (Colmet de Santerre u Baudry-Lacantinerie et Barde, Obligations, t. I, Nr. 261, str. 275).

i w drodze umowy zmieniać ustawowy porządek spadkobrania i oddawać spadek po sobie ludziom obcym, nie należącym do rodziny ⁴¹.

a) Wyjątki od zakazu

Myśl społeczną omawianego zakazu ujawniają dopuszczone przez Kodeks Francuzki wyjątki od zakazu. Według art. 761, „wszelkie dochodzenie praw spadkowych jest wzbronione dzieciom nieślubnym, gdy otrzymały, za życia ojca swojego lub matki, połowę tego, co im prawo zapewnia, z wyraźnem zastrzeżeniem ze strony ojca lub matki, że zamiarem ich jest ograniczyć dziecko nieślubne do udziału, jaki mu wyznaczyli“. Dziecko nieślubne należy zwykle, jak jego matka, do klas nieposiadających, nawet wtedy, gdy jego ojciec należy do klas posiadających; dziecku nieślubnemu wolno, gdy otrzymuje darowiznę od ojca, zrzekać się prawa do spadku po nim — za jego życia, t. j. zrzekać się praw do spadku po osobie żyjącej. Umowa co do przyszłego spadku jest dozwolona, gdy ma na celu utrzymanie majątku w rodzinie ślubnej spadkodawcy (p. niżej str. 32 n.).

Jest ona dozwolona i wtedy, gdy na stan posiadania rodziny spadkodawcy nie ma wpływu: wolno darczyńcy, czyniącemu darowiznę jednemu ze swych spadkobierców, zastrzec, że darowane nienie (w granicach części rozrządzalnej) ⁴², nie będzie (w myśl ogólnych przepisów Kodeksu Francuzkiego, art. 843 i n.) ulegać powrotowi do masy spadkowej dla podziału między wszystkich

⁴¹ Testament jest nieskończenie mniej niebezpieczny niż umowa spadkowa dla rodziny spadkodawcy, jako sposób pozbawienia jej spadku. Testament spadkodawca może w każdej chwili odwołać, umowy zaś odwołać nie może; testament spadkodawca zwykle czyni na rzecz ludzi bliskich, umowę nader często z ludźmi obcymi, którzy mu za to płacą. Testament spadkodawca robi pod wpływem uczucia, umowę spadkową robiłby pod wpływem uczucia albo interesu, zatem umowę częściej niż testament

Do tego samego celu zmierza przepis art. 841 Kod. Franc., w myśl którego, w razie sprzedaży przez spadkobiercę jego udziału w spadku (oczywiście otwartym) osobie, nie będącej spadkobiercą, przysługuje pozostałym spadkobiercom prawo wykupienia od nabywcy nabytego udziału spadkowego za zwrotem ceny nabycia.

⁴² Część nierozrządzalna musi iść do podziału między spadkobierców koniecznych, w częściach, zastrzeżonych dla nich przez prawo.

spadkobierców, i że pozostanie przy obdarowanym spadkobiercy (ponad jego udział spadkowy, art. 844, 866, 919, 918).

Umowa co do przyszłego spadku jest dozwolona i wtedy, gdy stanowi zastrzeżenie umowy przedślubnej na korzyść małżonków i dzieci, z małżeństwa zrodzić się mających, t. j. gdy ma na celu tworzenie rodziny na fundamencie majątkowym (art. 1082).

**b) Kodyfikacje
nowoczesne**

W nowoczesnych kodyfikacjach zakaz umów co do przyszłego spadku sięga mniej daleko niż w Kodeksie Francuzkim ⁴³. Według art. 636 Szwajcarskiego Kodeksu Cywilnego umowy, „które spadkobierca zawiera ze współspadkobiercą lub osobą postronną odnośnie do jeszcze nie otwartego spadku, bez udziału i zgody spadkodawcy, nie są obowiązujące“; zatem umowy takie, zawierane przy udziale i za zgodą spadkodawcy, są obowiązujące ⁴⁴. Spadkobierca, za zgodą spadkodawcy, może rozporządzać swymi prawami do nie otwartego spadku, ustępować je, zrzekać się ich, zrzekać się na rzecz określonej osoby.

Nowoczesne kodyfikacje pozwalają spadkodawcy zawierać umowy co do spadku po sobie: umowę ze spadkobiercą co do zrzeczenia się spadku albo umowę wykupu spadku (art. 495 Szwajcarskiego Kodeksu Cywilnego, § 2346 Kodeksu Niemieckiego). Według art. 494 Kodeksu Szwajcarskiego „przez umowę spadkową (Erbvertrag) spadkodawca może zobowiązać się, że pozostawi cały spadek albo zrobi zapis kontrahentowi lub osobie trzeciej“ (podobnie §§ 1941 i 2278 Kodeksu Niemieckiego) ⁴⁵.

Jak widzimy, Kodeks Francuzki broni posiadających przed utratą mienia i dąży do utrzymania majątków w tych samych rodzinach — i do wytworzenia, — przez dziedziczenie w tych samych rodzinach majątku i, powiązanych z posiadaniem majątku, stano-

⁴³ § 312 B. G. B.

⁴⁴ Motywy do przedwstępnego projektu Szwajcarskiego Kodeksu Cywilnego. 2 zeszyt, Prawo spadkowe, 1902 I., str. 144.

⁴⁵ § 2302 Kodeksu Niemieckiego zakazuje ograniczać przez umowy swą zdolność prawną do czynienia rozporządzeń na wypadek śmierci, ale z interesującą nas tu kwestją § 2302 nie ma nic wspólnego. Por. § 944 zd. 2 i § 956 Kodeksu Austriackiego.

wiska, przyzwyczajęń i poglądów, — *klasy* posiadających ⁴⁶. Dla osiągnięcia tego celu Kodeks Francuzki nawet odstępuje od podstawowej zasady prawa własności i ogranicza właściciela w rozporządzaniu jego mieniem. Ograniczenia takie istnieją i w nowoczesnych kodyfikacjach, ale nie zachodzą w nich tak daleko, jak w Kodeksie Francuzkim.

R o z d z i a ł II.

Ograniczenia prawa rozporządzania majątkiem przez darowizny i ograniczenia zdolności do otrzymywania darowizn, wprowadzone w celu utrzymania majątku w rodzinie.

§ 1. Część nierozrządzalna.

Tak zwaną „część nierozrządzalną“, — t. j. część majątku spadkodawcy, której ten nie może pozbawić swoich spadkobierców t. zw. koniecznych (np. zstępnych i wstępnych) przez rozporządzenia pod tytułem darmym, — oblicza się, jak wiadomo, na podstawie stanu majątku w chwili śmierci spadkodawcy, przez doliczenie do tego majątku darowizn, uczynionych przez spadkodawcę. W razie naruszenia przez rozporządzenia pod tytułem darmym części nierozrządzalnej, ulegają, dla jej uzupełnienia, „zmniejszeniu“ t. j. unieważnieniu rozporządzenia na wypadek śmierci (zapisy testamentowe), zaś gdy mimo to część nierozrządzalna jest naruszona — również i darowizny. Przepis taki, oczywiście, istnieje we wszystkich kodyfikacjach prawa cywilnego, opartych na własności prywatnej. Ale gdy doliczeniu do spadku, i ew. unieważnieniu, ulegają według Szwajcarskiego Kodeksu Cywilnego z 1907 r. darowizny, uczynione w ciągu ostatnich lat *pięciu* (art. 474¹, 475, 527, 532), według noweli z 1916 r. do Kodeksu Austriackiego (§ 785² w nowem brzmieniu) — w ciągu ostatnich lat *dwóch*, według Kodeksu Niemieckiego — w ciągu ostatnich lat *dziesięciu* (§ 2325, 2329) przed śmiercią spadkodawcy, — to we-

⁴⁶ Por. niżej str. 33.

dług Kodeksu Francuzkiego doliczeniu do spadku i ew. unieważnieniu ulegają *wszystkie* darowizny, uczynione przez spadkodawcę, *przez całe jego życie*, bez względu na liczbę lat, jaka upłynęła od darowizny do śmierci darczyńcy (art. 922, 923).

Ochrona części rozrządzalnej według Kodeksu Francuzkiego dalej sięga, niż według kodyfikacji nowoczesnych, jeszcze i na skutek przepisu, że unieważnienie darowizny z powodu przekroczenia części rozrządzalnej ma skutek prawny nie tylko przeciw obdarowanemu, ale, o ile idzie o nieruchomości¹, — i przeciw trzecim osobom, którym on zbył albo na rzecz których obciążył darowaną nieruchomość. Według art. 929 „nieruchomości, odzyskiwane wskutek zmniejszenia darowizn, zwrócone będą, *wolne od długów i hipotek*, jakimi je obdarowany obciążył“. Według art. 930 „powództwo o zmniejszenie lub o odzyskanie wytaczać mogą spadkobiercy *przeciwko trzecim posiadaczom* nieruchomości, darowizną objętych i przez obdarowanego zbytych, w ten sam sposób... jak przeciwko samym obdarowanym“. W myśl końcowych słów art. 930, akty rozporządzenia, dokonane nawet przez trzeciego nabywcę darowanej nieruchomości, np. obciążenie lub zbycie, również mogą ulegać unieważnieniu na skutek skargi z powodu naruszenia części nierozrządzalnej. — W przeciwstawieniu do Kodeksu Francuzkiego, według nowoczesnych kodyfikacji, skarga z powodu przekroczenia części rozrządzalnej dotyczy jedynie obdarowanego, nie dotyczy trzecich osób, którym on zbył, albo na rzecz których obciążył darowany przedmiot (arg. art. 528 ust. I Szwajcarskiego Kodeksu Cywilnego i § 2329 ust. I Kodeksu Niemieckiego).

Z drugiej strony według kodyfikacji nowoczesnych sam obdarowany, będący w dobrej wierze (t. j. który nie wiedział o przekroczeniu części rozrządzalnej), obowiązany jest do zwrotu darowizny tylko o tyle, o ile jest jeszcze przez darowiznę zubożo-

¹ Trzeci nabywca praw rzeczowych do ruchomości jest zastąpiony od poszukiwań spadkobierców przez ogólną zasadę art. 2279, w myśl której posiadacz ruchomości jest uważany, w stosunkach z trzecimi osobami, za jej wyłącznego i bezwarunkowego właściciela.

ny — w chwili śmierci spadkodawcy według Kodeksu Szwajcarskiego (art. 528 ust. I), — w chwili wytoczenia skargi — według Kodeksu Niemieckiego (§ 2329 ust. I i § 818). Natomiast według Kodeksu Francuzkiego obdarowany jest obowiązany do zwrotu wszystkiego, co otrzymał, względnie pełnej wartości darowanego przedmiotu, choćby już nie był zubożony przez darowiznę.

Jak widzimy, wynikające z istoty własności prawo właściciela do rozporządzania swem mieniem, jak również bezpieczeństwo obrotu dóbr, są w Kodeksie Francuzkim podporządkowane dążeniu do utrzymania majątku w rodzinie. Bigot de Préameneu w swem „Przedstawieniu dla Rady Stanu“ przy dyskusji nad Kodeksem² wyjaśnia, iż zasada zachowania majątku dla spadkobierców została wprowadzona „*dla utrzymania porządku społecznego*“, który nie może istnieć, jeżeli jest niepewność co do przejścia części majątku od rodziców do dzieci“. Bowiem „te właśnie przejścia kolejne *określają stanowisko społeczne i stan obywateli*“.³ „Państwo — mówi przed Ciałem Prawodawczem w swem „Przedstawieniu motywów“ do Kodeksu Cywilnego Emmercy⁴ — „jest *zainteresowane w zachowaniu rodzin*“ i nie może pozwolić, aby prawo własności stało się dla obywatela prawem *rujnowania swej rodziny*“.

² W dn. 30 nivose roku XI, Fenet, t. XII, str. 244.

³ „Jakkolwiek prawo rozporządzania swem mieniem nie jest niczem innem jak wykonywaniem prawa własności..., jednak powinny mu być postawione granice, gdy uczucia naturalne i *ustrój społeczny* nie pozwalają, aby rozporządzający wykaczał poza nie... Prawo poszczególnych jednostek winno ustąpić przed koniecznością *utrzymania porządku społecznego*, który nie może istnieć, gdy jest niepewność co do przejścia majątku od ojca i matki do ich dzieci. *Właśnie te przejścia majątków, następujące po sobie, ustalają stan i stanowisko społeczne obywateli*. Jeżeli ojciec ma zostać wolnym w wykonywaniu swego prawa własności, to również winien wykonywać obowiązki... względem dzieci i *względem społeczeństwa*. Z tych względów... zostały wprowadzone przepisy o części nierozrządzałnej“ (Fenet, t. I, str. 714). Myśl, że ograniczenie rozporządzeń pod tytułem darmym i ustanowienie części nierozrządzałnej „dotyczy porządku społecznego“, przewija się jak nić czerwona przez całą dyskusję.

⁴ Z powodu przepisów o ubezwłasnowolnieniu.

⁵ „L'état est intéressé à la conservation des familles“.

§ 2. Ograniczenia zdolności dzieci nieślubnych do otrzymywania darowizn.

Specjalnym ograniczeniom, niespotykanym w kodeksach nowoczesnych, podlegają według Kodeksu Francuzkiego darowizny na rzecz dzieci nieślubnych. Według art. 908 Kodeksu Francuzkiego „dzieci nieślubne nie mogą, ani przez darowiznę między żyjącymi, ani przez testament, otrzymać nic ponad to, co w tytule o spadkach im przyznano“, to znaczy nie mogą otrzymać ponad $\frac{1}{3}$ do $\frac{3}{4}$ części spadku, którąby otrzymały, gdyby były dziećmi ślubnymi,^{5a} — taki jest bowiem, w myśl art. 757, udział spadkowy dzieci nieślubnych, zależny od tego, czy spadkodawca pozostawił bliższych czy dalszych krewnych.

Przytoczony przepis art. 908 dotyczy darowizn, nieprzekraczających części rozrządzałnej, — zatem darowizn, które wolno czynić na korzyść osób obcych; mimo to nie wolno ich czynić na korzyść swych dzieci nieślubnych⁶. Tylko spadkodawca, który nie zostawia krewnych ślubnych (do 12 stopnia włącznie), może swój majątek podarować w całości dziecku nieślubnemu.

Jeszcze dalej idące ograniczenie praw dzieci nieślubnych na korzyść rodziny ślubnej zawiera art. 337 Kodeksu Francuzkiego (któremu odpowiada art. 301 Kod. Cyw. Król. Pol.): „Uznanie, uczynione w ciągu małżeństwa przez jednego z małżonków, na korzyść dziecka nieślubnego, któreby przed małżeństwem z kim innym, a nie z swoim małżonkiem spłodzone było, nie może szkodzić ani temu małżonkowi, ani dzieciom, z tegoż małżeństwa zrodzonym“. Z zestawienia art. 337 z art. 908 zdaje się wynikać wnio-

^{5a} W konsekwencji wszystko, co za życia otrzymały, bez względu na odmienną wolę stron, musi być zawsze zaliczane na poczet powyższego udziału spadkowego (art. 760).

⁶ Np. gdy zmarły zostawia jedno dziecko ślubne i jedno nieślubne, to część rozrządzalna, nie zastrzeżona na korzyść dziecka ślubnego, wynosi połowę spadku; jednak dziecku nieślubnemu spadkodawca nie może podarować (ani zapisać) połowy, niezastrzeżonej na rzecz dziecka ślubnego, lecz tylko $\frac{1}{6}$ część, którą dziecko nieślubne, i bez zapisu lub darowizny, dziedziczy z mocy ustawy.

sek⁷, że dziecko nieślubne, uznane w czasie małżeństwa ojca (wzgl. matki), pozbawione z mocy art. 337 praw do spadku po ojcu (wzgl. matce), w konsekwencji, w myśl art. 908, nie może otrzymywać od ojca (wzgl. matki) darowizn lub zapisów, póki trwa rzeczone małżeństwo, lub póki żyją dzieci, z niego zrodzone.

Matki dzieci nieślubnych przeważnie należą do klas nieposiadających i prawa spadkowe dzieci nieślubnych faktycznie mogą dotyczyć tylko spadków po ojcach. Przytoczone przepisy osiągają przeto ten skutek, że majątki ojców dzieci nieślubnych pozostają w ślubnej rodzinie ojca, i przechodzenie ich do dziecka nieślubnego jest ograniczone, lub całkowicie wyłączone^{8, 9}.

Jeżeli uwzględnić, że dzieci nieślubne, wychowywane zwykle przez ich matki, należą, jak same matki, do klas nieposiadających, to ujawnia się znaczenie społeczne powyższych przepisów, ograniczających przechodzenie majątku do dzieci nieślubnych posiadacza majątku: przepisy powyższe przyczyniają się do utrzymania majątków w klasie posiadającej. (Por. wyż. str. 29).

⁷ Takie jest stanowisko doktryny, trzymającej się ściśle tekstu prawa; sądy francuskie uchylają się od przyjęcia tego wniosku z art. 908 i 337 (Planiol I, Nr. 2885).

⁸ Por. art. 6 i 12 obowiązującej u nas ustawy z 28 maja 1913 r. „o polepszeniu losu dzieci nieślubnych“ (rosyjski Zbiór ustaw i rozporządzeń z 1913 r., Nr. 114, poz. 998).

⁹ Kodeks Francuski zawiera szereg przepisów, ograniczających prawa majątkowe dzieci nieślubnych (np. art. 756, 760, 761). W dyskusji nad Kodeksem Francuskim, jako motyw prawodawczy tych przepisów, wysuwano „konieczność zachęcania do małżeństwa“. Jest jednak oczywiste, że tego celu omawiane przepisy osiągnąć nie mogą. Po za tem motywy prawodawcze powołują się na „uprzywilejowania, należne małżeństwu i prawemu pochodzeniu“. Jednak jeżeli uwzględnić, że małżeństwa niemal zawsze są zawierane między ludźmi z tej samej sfery, to „uprzywilejowanie małżeństwa i prawego pochodzenia“ w sferze prawa spadkowego oznacza „uprzywilejowanie“ dzieci ze związków męczyzn z klasy posiadającej z kobietami z tej samej klasy, tj. oznacza dążenie do utrzymania majątków w klasie posiadającej.

§ 3. Odwołanie darowizny z powodu przybycia dziecka.

Dążenie do utrzymania majątku w tych samych rodzinach wyraża się w Kodeksie Francuzkim, prócz w przepisach o części nierozrządzałnej, również w przepisie art. 960, w myśl którego darowizny, dokonane przez osobę, nie mającą dzieci w chwili darowizny, ulegają odwołaniu z samego prawa, niezależnie od woli darczyńcy, w razie urodzenia się darczyńcy ślubnego dziecka¹⁰ po uczynieniu darowizny.

Nieważność darowizny ma skutek prawny nie tylko przeciw obdarowanemu, ale, — o ile idzie o nieruchomości¹¹, — i przeciw trzecim osobom, którym on zbył, albo na rzecz których obciążył darowaną nieruchomość; darczyńca może rewindykować nieruchomość od trzeciego nabywcy i odbierać ją, wolną od wszelkich obciążeń i hipotek, ustanowionych przez obdarowanego albo przez trzeciego nabywcę (art. 963, 966)¹².

Odwołanie darowizny z powodu przybycia dziecka nie stanowi wykładni woli darczyńcy, ma ono zastosowanie wbrew woli darczyńcy; w myśl art. 965 „wszelkie zastrzeżenia lub umowy, przez któreby darujący zrzekł się odwołania darowizny z powodu przybycia dziecka, uważane będą za nieważne i nie będą mogły sprawić żadnego skutku“. Dla twórców Kodeksu Francuzkiego art. 960 jest przepisem porządku publicznego, wprowadzonym w interesie społeczeństwa. „Nie należy przypuszczać, — mówi w „Przedstawieniu motywów“ Bigot-Préameneu¹³, — aby darczyńca, czyniąc darowiznę, miał zamiar uchybiać odwiecznym obowiązkom względem swych zstępnych i względem *społeczeństwa*. O ileby można domniemywać się takiej woli, *porządek publiczny sprzeciwia się temu*, aby miała ona skutek“.

¹⁰ Względnie w razie uprawnienia, przez małżeństwo, dziecka nieślubnego, urodzonego po uczynieniu darowizny.

¹¹ Odnośnie do ruchomości ma zastosowanie art. 2279, p. wyż. str. 176, uw. 1.

¹² Baudry-Lacantinerie et Colin, Des Donations, t. I, wyd. 3, Nr. 1693.

¹³ W dn. 2 Floréal r. XI, Poncelet t. I, str. 388.

Dla rozszerzenia stosowania przepisu art. 960 o odwołaniu darowizny z powodu przybycia dziecka, Kodeks Francuzki przedłuża termin przedawnienia dla odnośnej skargi, odstępując od ogólnych zasad prawa o przedawnieniu: a) wbrew art. 2265, — nabywający od obdarowanego darowany przedmiot nie może zasłaniać się przedawnieniem 10 lub 20 letniem, lecz tylko 30 letniem; b) wbrew art. 2262, — dla utraty skargi nie wystarcza sam upływ czasu 30 lat, ale trzeba nadto *posiadać* darowany przedmiot przez ten okres czasu; c) 30-letni termin przedawnienia liczy się od urodzenia nie pierwszego, lecz ostatniego dziecka (art. 966) ¹⁴.

Przepisu, podobnego do art. 960, nie zawiera ani Kodeks Szwajcarski, ani Niemiecki, ani Austriacki ¹⁵.

Uzupełnienie przepisów, ograniczających darowizny

Uzupełnienie rozpatrywanych powyżej przepisów stanowi art. 1837 Kodeksu Francuzkiego, który zakazuje wnoszenia do spółki majątku, jaki może spółnikom przybyć „przez spadek, darowiznę lub zapis“; taki majątek może wejść do spółki tylko „pod względem ciągnięcia z niego korzyści, zaś wszelkie zastrzeżenie, zmierzające do wniesienia do spółki własności rzeczzonego majątku, jest zabronione“. W braku powyższego przepisu, umowy spółkowe mogłyby się stać sposobem

¹⁴ Planiol III, Nr. 2676.

¹⁵ Według art. 250 Szwajc. Prawa Zob. z 1911 r. „czyniący przyrzeczenie darowizny może je odwołać, jeżeli po uczynieniu przyrzeczenia powstały dla darczyńcy obowiązki rodzinne, które przedtem nie istniały wcale, albo istniały w znacznie mniejszym zakresie“. Przepis ten (nie dotyczący zresztą darowizn, już wykonanych) nie ma nic wspólnego z dążeniem do utrzymania majątków w rodzinach, ma bowiem zastosowanie we wszystkich wypadkach, gdy czyniącemu przyrzeczenie darowizny przybyły jakiegolwiek obowiązki rodzinne (np. względem żony wskutek małżeństwa, względem zubożałych krewnych i t. p.), i stanowi rozwinięcie zasady, wyrażonej w tymże art. 250, w myśl której wszelkie pogorszenie położenia materialnego osoby, przyrzekającej darowiznę, samo przez się, bez względu na przyczyny pogorszenia, jest podstawą do odwołania darowizny. Przepisy, podobne do art. 250 Szwajcarskiego Prawa Zob., zawiera Kodeks Niemiecki w § 519 i 528. Kodeks Austriacki w § 954 wyraźnie orzeka, że przybycie dziecka nie jest powodem do odwołania darowizny.

przechodzenia majątków spadkowych, — lub darowanych, które również zwykle od krewnych pochodzą, — do osób obcych, nie należących do rodziny. Art. 1837 zatem również należy do kategorii przepisów, mających na celu utrzymanie majątków w rodzinie.

Aby spółki „ogólne“, t.j. obejmujące cały majątek spółnika, nie mogły stanowić sposobu obchodzenia przepisów, ograniczających darowizny, Kodeks Francuzki nadto w art. 1840 stanowi, że mogą one być zawierane tylko między osobami, które mają zdolność „czynienia sobie lub otrzymywania od siebie nawzajem darowizn“, i że korzyść, wynikająca z omawianych spółek, o ileby przekraczała część rozrządzalną, ulega zmniejszeniu ¹⁶.

§ 4. Zmniejszenie częstości darowizn („nieodwołalność darowizn“).

Kodeks Francuzki W celu utrzymania majątków w rodzinie, Kodeks Francuzki dąży do zmniejszenia częstości darowizn i poddaje je uciążliwym przepisom nie tylko co do formy ¹⁷, ale i co do treści. Należy tu zasada „nieodwołalności darowizn“ („donner et retenir ne vaut“), w myśl której zastrzeżenia, dające możliwość odwołać umowę, choćby były ważne i obowiązujące w akcie pod tytułem obciążliwym, gdy są umieszczone w umowie darowizny, powodują jej nieważność. Prawodawca wychodził z założenia, że niemożność odwołania darowizn zmniejszy ich częstość ¹⁸.

W myśl przytoczonej zasady art. 944 orzeka nieważność darowizn, czynionych pod warunkiem, którego ziszczenie zależy od spełnienia lub niespełnienia czynu, poniesienia albo nie poniesienia ofiary przez darczyńcę; taką darowiznę darczyńca mógłby

¹⁶ Aubry et Rau, Droit Civil, wyd. IV, tom IV, § 379, notka 6 na str. 553.

¹⁷ Kodeks Francuzki, jak wiadomo, wymaga aktu notarialnego i nadto dołączenia do aktu wykazu darowanych przedmiotów (art. 931, 932, 948), gdy według Szwajcarskiego Prawa Zob. z 1911 r. wystarcza (o ile nie idzie o nieruchomości) akt prywatny (art. 243). Por. § 943 Kodeksu Austriackiego, § 518 Kodeksu Niemieckiego.

¹⁸ Planiol, t. III, Nr. 2596.

cofnąć, spełniając (lub niespełniając) czyn, lub ponosząc (albo nie ponosząc) ofiarę, stanowiące warunek darowizny¹⁹.

Według art. 945 nieważną jest darowizna, zawarta pod warunkiem spłacenia przez obdarowanego przyszłych długów darczyńcy, bowiem darczyńca może, zaciągając znaczne długi, spowodować majątek do zera t. j. cofnąć darowiznę.

Według art. 943 nieważną jest darowizna majątku „przyszłego“, to znaczy majątku, jaki darczyńca zostawi w chwili zgonu; bowiem taką darowiznę darczyńca mógłby odwołać, wydatkując cały swój majątek za życia, i nie nie zostawiając w chwili śmierci^{19a}.

Według art. 946 nieważną jest darowizna, gdy darczyńca zachował sobie prawo rozporządzania darowanym przedmiotem.

Motyw powyższych przepisów — ograniczenie częstości darowizn, w celu utrzymania majątków w rodzinie, — ujawnia się w fakcie, że nie mają one zastosowania do darowizn, czynionych w umowie przedślubnej na korzyść przyszłych małżonków i dzieci, z małżeństwa zrodzić się mających (art. 947, 1082, 1084, 1086, 1093), t. j. do darowizn, czynionych dla tworzenia rodzin na podstawie majątkowej, — częstości których prawodawca francuzki bynajmniej nie chciał zmniejszać.

Inne Kodyfikacje Zasada „nieodwołalności darowizn“ nie jest znana innym kodyfikacjom. Wprost przeciwnie — Kodeks Austriacki (§ 947) w ograniczonym zakresie, Kodeks Niem. (§ 528) i Szwajc. Prawo Zob. z 1911 r. (art. 250)²⁰ w szerokim zakresie — pozwalają odwołać darowiznę, jeżeli w następstwie położenie majątkowe darczyńcy ulegnie poważnej zmianie na gorsze.

¹⁹ Według powszechnie przyjętej wykładni, art. 1174 Kodeksu Francuzkiego, odnoszący się do umów pod tytułem obciążliwym, podobnych wypadków nie dotyczy (Planiol III, Nr. 2004—2605⁴, Baudry-Lacantinerie et Colin, Donations, t. I, Nr. 1456—1459). Sady francuzkie usiłują interpretować art. 944 tak, aby możliwie najbardziej ograniczyć jego zastosowanie (Planiol t. III, Nr. 2006).

^{19a} Taka umowa jest nieważna i w myśl przytoczonych wyżej przepisów art. 1600, jako umowa co do przyszłego spadku.

²⁰ P. wyż. str. 35. uw. 15.

Kodeksy Niemiecki (§§ 1941, 2278) i Szwajcarski pozwalają, jak wzmiankowaliśmy, na zawieranie „umów spadkowych“, mocą których spadkodawca ustanawia swego spadkobiercę lub czyni zapis ze spadku po sobie. „Umowy spadkowe“ są sprzeczne z francuską zasadą nieodwołalności darowizn, bowiem pozostawiają spadkodawcy swobodę rozporządzania za życia swym majątkiem; nie wolno mu jedynie czynić rozporządzeń *w celu krzywdzenia spadkobiercy umownego* — w myśl przepisów Kodeksu Niemieckiego (§§ 2286—2289), — zaś rozporządzeń przez darowizny i testamenty — w myśl prawa szwajcarskiego (art. 494, 481, 534 Kod. Szwajc. i art. 522 Szwajcarskiego Prawa Zobow. z 1911 r.).

Według § 2301 Niemieckiego Kodeksu Cywilnego „do przyrzeczenia darowizny, do rewersu, lub przyznania długu, uczynionych pod warunkiem, iż obdarowany przeżyje darczyńcę, *mają zastosowanie przepisy o rozporządzeniach na wypadek śmierci*“. Znaczy to, że przytoczone rozporządzenia wolno odwoływać wbrew francuskiej zasadzie o nieodwołalności darowizn²¹, ²², ²³.

Kodeks Austriacki (§ 944) wyraźnie orzeka ważność zakazanych przez Kodeks Francuski darowizn majątku przyszłego, „o ile nie przewyższają połowy majątku“²⁴, ²⁵, ²⁶.

²¹ Darowizny między małżonkami są (dla specjalnych motywów) według Kodeksu Francuskiego zawsze odwołalne (art. 1096).

²² Sądy francuskie (w nauce francuskiej kwestja jest sporna) uznają za ważne zobowiązanie zapłaty sumy pieniężnej po śmierci darczyńcy, gdy zamiarem darczyńcy było stworzyć wierzytelność już obecnie istniejącą i nieodwołalną, której termin płatności jest jedynie odroczony (Planiol, t. III, Nr. 1603). Por. § 956 Kodeksu Austriackiego.

²³ § 310 Kodeksu Niemieckiego zakazuje umowy, mocą której darczyńca zobowiązałby się oddawać niezwłocznie obdarowanemu wszelkie nabywane w jakikolwiek sposób mienie, t. j. pozbawił by się zdolności prawnej do nabywania (Saleilles, Etude sur la théorie générale de l'Obligation d'après le premier projet du Code Civil pour l'Empire allemand, 1901 rok, str. 161). Przepis ten nie ma nic wspólnego z zakazem umów co do przyszłego spadku i z zasadą nieodwołalności darowizn.

²⁴ Według art. 245² Szwajc. Pr. Z., darowizny, których wykonanie jest odroczone do chwili śmierci darczyńcy, są traktowane jak „umowy spadkowe“.

²⁵ Według Kodeksu Austriackiego „umowy spadkowe“ są dozwolone jedynie między małżonkami (§ 602, 1249).

²⁶ Do utrzymania majątków w rodzinie pośrednio zmierza przepis art.

§ 5. Ograniczenia zdolności instytucji dobra ogólnego do otrzymywania darowizn i zapisów.

1) Darowizny i zapisy

Według art. 910 Kodeksu Francuzkiego „rozporządzenia między żyjącymi lub przez testament, uczynione na korzyść przytułków, ubogich gminy, albo zakładów użyteczności publicznej, będą miały skutek o tyle tylko, o ile *będą zatwierdzone przez postanowienie cesarskie*“. Według art. 937 „darowizny, uczynione na korzyść przytułków, ubogich gminy lub zakładów użyteczności publicznej, przyjmować będą zarządzający temi gminami, *po otrzymaniu na to należytego upoważnienia*“.

Powyższe ograniczenie darowizn i zapisów na rzecz instytucji społecznych, filantropijnych, naukowych, religijnych i t. p. — uzależnienie ich ważności od zezwolenia władz administracyjnych — stanowi uzupełnienie przytoczonych wyżej przepisów, mających na celu utrzymanie majątków w rodzinie, t. j. we władaniu klas posiadających. Istotnie darowizny i zapisy na cele ogólne są częstsze, niż zapisy i darowizny na rzecz osób prywatnych, nie należących do rodziny, i w wyższym stopniu, niż te ostatnie, przyczyniają się do wyzuwania rodzin z majątków. W pracach prawodawczych, jako motyw ograniczeń art. 910 i 937 jest stale wysuwany „interes rodzin“²⁷.

909, orzekający niezdolność lekarzy, aptekarzy i duchownych, którzy otaczali zmarłego opieką lekarską lub religijną, — do otrzymywania darowizn lub zapisów przez akty, zeznane przez zmarłego podczas ostatniej choroby przed śmiercią. Motywem przepisu jest obawa, że lekarz lub duchowny, korzystając z wpływu, jaki mu nadaje stosunek do chorego, skłoni go do uczynienia darowizny lub zapisu na swoją korzyść.

²⁷ „Darowizny, czynione przytułkom — mówi Bigot-Préameneu w „Przedstawieniu motywów“ do art. 937 (w dn. 2 Floréal XI) — ubogim gminy, zakładom użyteczności publicznej, będą przyjmowane..., gdy rząd, który *czuwa nad prawami rodzin*, tak samo jak nad interesem ubogich, na to pozwoli“ (Poncelet. t I, str. 386). Trybun Jaubert w „Sprawozdaniu“, przedstawionem Trybunatowi w dn. 8 Floréal r. XI (Poncelet, str. 460), oświadcza: „Dobroczynność nie powinna przekraczać prawnych granic. *Interes społeczeństwa i rodzin* wymagają tego ograniczenia“.

Potrzeba utrzymania dóbr w obrocie handlowym, t. j. niedopuszczenie do tworzenia „dóbr martwej ręki“, jest przytoczona jako motyw art. 910 i 937 przez Bigot-Préameneu w „Przedstawieniu motywów“. Jednak gdyby ograniczenia art. 910 i 937 istotnie miały na celu przede wszystkim utrzymanie dóbr w obrocie, to dotyczyłyby nabycia majątku przez zakłady użyteczności publicznej i t. p. również drogą aktów *pod tytułem obciążliwym*; tymczasem ograniczenia w Kodeksie Francuzkim dotyczą jedynie aktów pod tytułem darmym. Prawodawcy francuzkiemu idzie nie tyle o to, aby instytucje „martwej ręki“ *nie nabywały* dóbr, któreby wskutek tego ulegały wyłączeniu z obrotu, ile o to, aby prywatne osoby t. j. klasy posiadające *nie wyzbywały się* dóbr przez akty pod tytułem *darmym*, t. j. aby nie zmniejszał się ich stan posiadania.

Natomiast w kodyfikacjach nowoczesnych ograniczenia darowizn lub zapisów na rzecz instytucji ogólnego pożytku mają na celu nie zachowanie stanu posiadania klas posiadających, lecz utrzymanie dóbr w obrocie handlowym. Według Kodeksu Niemieckiego „pozostają w mocy przepisy ustaw poszczególnych krajów Rzeszy, które ograniczają nabywanie praw przez osoby prawne, albo uzależniają je od zezwolenia władzy państwowej, o ile idzie o przedmioty wartości ponad 5.000 marek“ (art. 86 Ustawy Przechodniej). Przepis ten, w odróżnieniu od art. 910 i 937 Kodeksu Francuzkiego, dotyczy nie tylko darowizn i zapisów, ale i nabycia przez akty pod tytułem *obciążliwym*.

Ewolucja poglądów na daną kwestję wyraźnie odbiła się w pracach nad Kodeksem Szwajcarskim. W przedwstępnym projekcie (Vorentwurf) do Szwajcarskiego Kodeksu Cywilnego z 1900 r. istniał art. 72, orzekający: „Prawo kantonale może zastrzec konieczność każdorazowego zezwolenia rządu na przyjęcie darowizn i zapisów wartości ponad 1.000 franków i na nabycie nieruchomości przez korporacje i instytucje“. W projekcie do Kodeksu Szwajcarskiego z 1904 roku w art. 63 już została pominięta wzmianka o darowiznach i zapisach, i zostało utrzymane

jedynie ograniczenie dla nabywania nieruchomości ²⁸, dotyczące nabywania zarówno pod tytułem darmym, jak i obciążliwym, t. j. ograniczenie w interesie obrotu. W ostatecznej redakcji Kodeksu (art. 52—59) odnośny przepis został całkowicie opuszczony.

2) Użytkowanie osób prawnych

Poniekąd pokrewny przepisom art. 910 i 937 jest, ze względu na swój cel, przepis art. 619 Kodeksu Francuzkiego: „Użytkowanie, przysługujące nie osobom prywatnym, trwa lat trzydzieści“. Powyższy przepis jest wyrazem dążenia do stworzenia własności, wolnej od ograniczeń, — wyrazem poglądu, że dobrze gospodarować i zarządzać majątkiem będzie nie czasowy posiadacz (użytkownik), ale tylko właściciel ²⁹.

Jednak gdyby motywem art. 619 były jedynie względy gospodarcze. to i czas trwania użytkowania osób fizycznych byłby w Kodeksie Francuskim ograniczony do lat trzydziestu; tymczasem użytkowanie osób fizycznych trwa aż do śmierci użytkownika, t. j. ewentualnie i ponad lat trzydzieści. Art. 619 ma, prócz gospodarczego, i inny cel, wyrażony w wynikającym z jego brzmienia przeciwstawieniu użytkowania, przysługującego osobom prywatnym, i użytkowania, „przysługującego *nie* osobom *prywatnym*“: celem tym jest ograniczenie praw majątkowych instytucji ogólnego dobra ³⁰, w interesie „osób prywatnych“. „Opatrzność, — mówi Portalis ^{30a} w uzasadnieniu własności prywatnej, — ofiarowuje swe dary ogółowi, ale *dla pożytku i potrzeb indywidualów*, gdyż w naturze nie ma nic, prócz indywidualów. *Tworzenie własności nieprywatnej, służącej celom ogólnym, jest przeto zboczeniem od celu*“.

Wobec faktu, że użytkowanie jest ustanawiane niemal zawsze przez akty pod tytułem darmym (darowizny i zapisy), ogra-

²⁸ Por. Motywy do Kodeksu Szwajcarskiego str. 19—20.

²⁹ Mowa trybuna Gary na posiedzeniu „Ciała Prawodawczego“ z dn. 6 nivose r. XII (Poncelet, t. I, str. 317).

³⁰ Na rzecz osób prawnych (np. spółek akcyjnych), mających na celu zysk uczestników, użytkowanie nie bywa ustanawiane.

^{30a} W dn. 28 ventose r. XII w „Przedstawieniu motywów“ (Poncelet, t. I, str. 287).

niczenie czasu trwania użytkowania instytucji ogólnego dobra oznacza ograniczenie darowizn (i testamentów) t. j. rozporządzeń na niekorzyść rodziny darczyńcy i służy celowi utrzymania majątków w rodzinie.

W odróżnieniu od Kodeksu Francuzkiego, — według Szwajcarskiego Kodeksu Cywilnego, użytkowanie osób prawnych trwa lat sto (art. 749); Niemiecki Kodeks Cywilny nie zawiera ograniczenia czasu trwania użytkowania osób prawnych (§ 1061), zaś § 529 Kodeksu Austriackiego głosi: „Służebność osobista, używana przez gminę lub inną osobę moralną, trwa tak długo, jak długo osoba moralna istnieje“.

§ 6. Ograniczenia rozporządzania własnością dla celów nie osobistej korzyści.

1) Świadczenia dla uczynienia zadość obowiązкови moralnemu

Ograniczenia darowizn, jako sposób utrzymania majątku w rodzinie, mają szersze zastosowanie według Kodeksu Francuzkiego, niż według kodyfikacji nowoczesnych. Bowiem według Kodeksu Francuzkiego, świadczenia, dokonane, lub zobowiązania, zaciągnięte dla uczynienia zadość obowiązkom moralnym lub obowiązkom przyzwoitości, — są uważane za darowizny i podlegają wszystkim odnośnym ograniczeniom i przepisom; natomiast według kodyfikacji nowoczesnych omawiane świadczenia i zobowiązania, jakkolwiek darne t. j. bez równoważnika pieniężnego, nie podlegają ograniczeniom i przepisom, istniejącym dla darowizn. Kodyfikacje nowoczesne, w odróżnieniu od Kodeksu Francuzkiego, nie kładą tamy zmniejszeniu majątku, dokonywanemu dla uczynienia zadość obowiązкови moralnemu lub obowiązкови przyzwoitości.

Pierwszy krok (zpośród rozpatrywanych tu kodyfikacji) w powyższym kierunku uczynił Kodeks Niemiecki, datujący, jak wiadomo, z 1896 r. Według Kodeksu Niemieckiego, darowizny, dokonane dla uczynienia zadość obowiązкови moralnemu lub obowiązкови przyzwoitości, nie podlegają ograniczeniom, istniejącym dla darowizn: zmniejszeniu z powodu przekroczenia części rozrządzałnej (p. wyż. str. 29, § 2330), ani odwołaniu lub

zwrotowi z powodu niewykonania obciążenia („modus“), z powodu pogorszenia się majątkowego położenia darczyńcy, z powodu przewinień obdarowanego względem darczyńcy lub jego bliskich (§ 534).

Według Szwajcarskiego Prawa Zobowiązań z 1911 r. (art. 239) „wykonanie obowiązku moralnego *nie jest uważane za darowiznę*“, — nie podlega wcale przepisom i ograniczeniom, istniejącym dla darowizn ³¹.

Nowela do Kodeksu Austriackiego z d. 19 marca 1916 r. bardziej jeszcze, niż Kodeksy Niemiecki i Szwajcarski, zwięża stosowanie ograniczeń, wynikających z przepisów o „części nierozrządzalnej“: wyłącza ich zastosowanie nie tylko do darowizn, stanowiących wykonanie obowiązku moralności, lub przyzwoitości, ale i do darowizn „dla celów ogólnie pożytecznych“ (§ 785 w brzmieniu z 1916 r.).

W Kodeksie Francuzkim niema przepisów analogicznych, usuwających zastosowanie ograniczeń dla darowizn do świadczeń darmych, uczynionych w wykonaniu obowiązku moralnego lub obowiązku przyzwoitości. Natomiast Kodeks Francuzki zawiera w art. 1131 przepis (dość niejasny), z którego wynika, że jest traktowane jak darowizna każde świadczenie majątkowe, wzamian za które czyniący je nie otrzymuje równoważnika majątkowego; że zatem darowizną jest również i świadczenie, uczynione w wykonaniu obowiązku moralnego lub obowiązku przyzwoitości. Wzmiankowany art. 1131 orzeka, iż „zobowiązania bez przyczyny są nieważne“. Przez przyczynę twórcy Kodeksu rozumieli świadczenia majątkowe, które kontrahent uzyskuje od drugiej strony wzamian za swoje zobowiązanie (wzgl. świadczenie). Przepis art. 1131 oznacza zatem, że umowa, w której kontrahent za swoje świadczenie nie otrzymuje równoważnika majątkowego, albo jest nieważna, albo stanowi darowiznę, podlegającą specjal-

³¹ W Szwajcarskim Kodeksie Zobowiązań z 1881 r. istniał jedynie przepis art. 72. orzekający, iż „wyłączone jest żądanie zwrotu tego, co zostało uszczęzone w wykonaniu obowiązku moralnego“.

nym przepisom formalnym i ograniczeniom. „W umowach synallagmatycznych“ — pisze Domat, dzieła którego są uważane za źródło przepisu art. 1131 ³², — zachodzi wymiana, w której nie jest darne, i zobowiązanie jednego z kontrahentów jest podstawą zobowiązania drugiego. Również i w umowie pożyczki zobowiązanie biorącego pożyczkę jest poprzedzone przez danie rzeczy ze strony drugiego kontrahenta. W ten sposób zobowiązanie jednej strony ma swą przyczynę w zobowiązaniu drugiej, i zobowiązanie byłoby nieważne, gdyby było bez przyczyny. Przy darowiznach, zobowiązanie darczyńcy ma swoją podstawę w jakimś motywie rozsądnym i słusznym, jak wyświadczona przysługa, albo sama przyjemność czynienia dobrze, i ten motyw zastępuje miejsce przyczyny — ze strony tego, który otrzymuje, a nie nie daje“. Według Domat — umowy się dzielą na takie, w których każda strona za swoje świadczenie otrzymuje równoważnik natury majątkowej od drugiej strony, i takie, w których równoważnika nie otrzymuje. W tym ostatnim wypadku umowa jest darowizną. Zatem świadczenia, dokonane dla uczynienia zadość obowiązкови moralnemu, stanowią darowiznę, i podlegają odnośnym ograniczeniom.

Podczas dyskusji nad Kodeksem Francuzkim Portalis ³³ oświadcza: „Zasada prawna niewątpliwa polega na tem, że niema zobowiązania bez przyczyny. Jakie są przyczyny umów? W umowach dobroczynnych przyczyną jest dobroczynność. W umowach pod tytułem obciążliwym, — *przyczynę stanowi interes t. j. korzyść*, jaką stronom ma dać ich zawarcie. Interes polega dla sprzedawcy na tem, aby posiadać, zamiast rzeczy, cenę, przedstawiającą rzecz; interes nabywcy polega na tem, aby posiadać, zamiast ceny, rzecz“ ³⁴.

³² „Lois civiles dans leur ordre naturel“, wyd. w 1694 r., księga I, tytuł I, sekcja I, Nr. 5 i 6.

³³ Przy dyskusji nad art. 1674, dotyczącym pokrzywdzenia, na posiedzeniu Rady Stanu w dn. 21 nivose r. XII.

³⁴ Poncelet, t. II, str. 570. Niejasność motywów prawodawczych do art. 1131 jest następstwem okoliczności, że pojęcie przyczyny, nim Domat

Art. 1131 stanowi logiczne uzupełnienie przytoczonych wyżej ograniczeń darowizn w celu utrzymania majątków w rodzinach. Aby ten cel mógł być w pełni osiągnięty, muszą w równym stopniu ulegać ograniczeniom wszelkie świadczenia, wzamian za które świadczący nie otrzymuje (i według zamiaru stron nie ma otrzymać) równoważnika majątkowego, — zatem nie tylko darowizny w ścisłym znaczeniu tego słowa, ale i świadczenia dla uczynienia zadość obowiązкови moralnemu ³⁵, ³⁶.

2) Umowy na Korzyść trzeciego

Logiczne rozwinięcie art. 1131 i podanych wyżej zasad Kodeksu Francuzkiego stanowią przepisy art. 1119 i 1121. Według art. 1119 „nie można zastrzegać zobowiązań... w swem własnem imieniu, jak tylko dla siebie“, zaś według art. 1121 tylko wtedy można „zastrzegać zobowiązanie na korzyść trzeciego, gdy to zastrzeżenie jest warunkiem umowy, dla siebie samego zawieranej, albo darowizny, na rzecz kogo innego czynionej“ ³⁷. Kodeks Francuzki wymaga, aby kontrahent zawierał umowy „dla siebie“, t. j. aby miał osobisty interes w za-

mu nadał podaną w tekście treść, poprzednio miało inne znaczenie, i dyskusja prawodawcza jest odbiciem różnych etapów w ewolucji pojęcia przyczyny. Bliższe rozwinięcie powyższych poglądów przekracza rozmiary niniejszego szkicu.

Za wyraz podanych wyżej poglądów twórców Kodeksu może być uważany również i art. 960 Kodeksu Francuzkiego, który orzeka, że odwołaniu z powodu przybycia dziecka podlegają „wszelkie darowizny *bez względu na tytuł*, pod jakim uczynione zostały, chociaż by nawet były *wynagradzające*“, to jest uczynione w wykonaniu długu wdzięczności.

³⁵ Sądy francuzkie interpretują art. 1131 w ten sposób, że pozbawiają go praktycznego zastosowania, i, podobnie jak nowsze kodyfikacje, nie uważają za darowiznę świadczenia daime, czynione w wykonaniu długu moralnego.

³⁶ Szwajcarski Kodeks Zobowiązań i Niemiecki Kodeks Cywilny nie zawierają przepisu analogicznego do art. 1131 Kodeksu Francuzkiego.

Art. 17 Szwajcarskiego Prawa Zobowiązań, którego brzmienie jest zbliżone do art. 1132 Kod. Francuzkiego, nie ma nic wspólnego z dążeniem do ograniczenia darowizn.

³⁷ Np. umowy dostawy lub robót dla administracji publicznych (rządu, gmin), zawierające zastrzeżenia na korzyść robotników i t. d. Nie należy mieszać danej kwestji z „negotiorum gestio“, która, w pierwotnej koncepcji, obejmuje tylko wypadki, gdy idzie o obronę interesów lub majątku już należących do dominus negotii. Potrzeby życia i zmiana poglą-

warciu umowy, albo też aby umowa stanowiła darowiznę i czyniła zadość odnośnym przepisom i podlegała odnośnym ograniczeniom ³⁸.

Natomiast kodyfikacje nowsze pozwalają na zawieranie umów na korzyść trzeciego, bez żadnego interesu osobistego dla kontrahenta. § 328 Kodeksu Niemieckiego głosi: „przez umowę można zastrzegać świadczenie na korzyść trzeciego“; wykonania umowy, zawartej na korzyść trzeciego, może żądać zarówno ten trzeci, jak i sam kontrahent (§ 335). Takie same przepisy, jak Kodeks Niemiecki, zawiera Szwajcarskie Prawo Zobowiązań (art. 112) ³⁹.

„Enrichissez-vous“ — „bogaćcie się“, — oto hasło Kodeksu Francuzkiego, który, jak widzimy, z całą konsekwencją ogranicza swobodę zawierania umów nie w celach osobistej korzyści, i zaciągania zobowiązań bez równoważnika pieniężnego t. j. zobowiązań, zmniejszających majątek zaciągającego zobowiązanie. Celem tych ograniczeń jest utrzymanie majątków w tych samych rękach i w tych samych rodzinach, i dalsze powiększanie tych majątków, i w ten sposób — przez dziedziczenie w tych samych rodzinach majątku, i powiązanych z posiadaniem majątku przyzwyczajęń i poglądów, — wytwarzanie klasy posiadających ⁴⁰.

Ograniczenia właściciela w rozporządzaniu swem mieniem przez darowizny i dla celów nieegoistycznych są sprzeczne z prawem własności (co jest wielokrotnie podnoszone podczas prac nad Kodeksem Francuzkim), i dla Kodeksu Francuzkiego są tem-

dów doprowadziły do zatarcia, lub zmniejszenia, różnic między dziedzizną art. 1121 i art. 1372 i nn. Kodeksu Francuzkiego.

³⁸ Bigot-Préameneu, *Exposé des Motifs* (Fenet, t. XIII, str. 228); Baudry-Lacantinerie et Barde, *Obligations*, t. I, Nr. 294 („Il faut un intérêt appréciable en argent; un intérêt d'affection ne suffit pas“); Zachariae-Crome, *Französisches Civilrecht*, t. II, str. 439; Aubry et Rau, t. IV, str. 309; Saleilles, *Etude sur la théorie de l'Obligation*, wyd. 2, Nr. 246, str. 270.

³⁹ Praktyka sądowa francuzka tak rozszerzająco stosuje przepis art. 1121, iż w gruncie rzeczy niezbyt wiele pozostało z zakazów artykułów

⁴⁰ Por. niżej str. 177.

⁴⁰ P. słowa Bigot-Préameneu, przytoczone wyżej na str. 31.

bardziej charakterystyczne, że poza tem Kodeks Francuzki przeprowadza z konsekwencją i bezwzględnością, obcą kodyfikacjom nowoczesnym, zasadę, iż prawo własności i prawa właściciela do rozporządzania swem mieniem są nieograniczone i nie mogą ulegać ograniczeniom.

R o z d z i a ł I I I .

Zakaz umów, ograniczających swobodę własności.

Zasada własności indywidualnej Podstawą systemu gospodarczego Kodeksu Francuzkiego jest własność indywidualna. Stanowisko Kodeksu Francuzkiego charakteryzują cytowane już słowa Portalisa (str. 41): „Opatrzność ofiaruje swe dary ogółowi, ale dla pożytku i potrzeb *indywidualnych*, gdyż w naturze nie ma nic, prócz indywiduów. Tworzenie własności nieprywatnej, służącej celom ogólnym, jest przeto zboczeniem od celu“.

Pod tym względem charakterystyczny jest brak w Kodeksie Francuzkim przepisów o „fundacjach“, to jest o posiadających osobowość prawną masach majątkowych, przeznaczonych dla służenia celom ogólnym (dobroczynnym, społecznym, naukowym, religijnym i t. p.).¹

¹ O fundacjach p. Pothier, dzieła, którego stanowią jedno z głównych źródeł Kodeksu francuzkiego w „*Traité des personnes*“, wyd. Siffreina, t. 13, str. 459 n. Przepisy o fundacjach znalazły miejsce we współczesnych Kodeksowi francuzkiemu kodyfikacjach — w pruskim „*Allgemeines Landrecht*“ z roku 1794 (rozdział 19-ty księgi II, zatytułowany „*Armenanstalten u. andere milde Stiftungen*“, w szczególności §§ 32—40), w „*Kodeksie dla Galicji Zachodniej*“ („*Westgalizisches Gesetzbuch*“) z dn. 13 lutego 1797 r. (§§ 412 i 427), nawet w Austrjackim Kod. Cywilnym z 1811 r., na którym się już odbiły wpływy rewolucji francuzkiej (§ 646). Nowoczesne kodyfikacje poświęcają fundacjom liczne przepisy np. Kodeks Niemiecki §§ 80—89, Szwajcarski Kodeks Cywilny art. 80—89, 493 i 57; por. nasz Dekret z dn. 7 lutego 1919 r. (Dz. Ustaw z 1919 r., poz. 215). Według Kodeksu Francuzkiego nie można tworzyć, przez darowizny lub testamenty, fundacji, jako posiadających osobowość prawną mas majątkowych, lecz, w odróżnieniu od nowoczesnych prawodawstw, jedynie darować (lub zapisać) majątek *istniejącej* osobie prawnej i włożyć na nią obowiązek używania majątku na cele, oznaczone przez darczyńcę (lub testatora).

„Osoby prawne“ stanowią formę prawną, zbliżoną do własności kolektywnej², i dla indywidualistycznych dążeń Kodeksu Francuzkiego jest charakterystyczny brak w nim przepisów o osobach prawnych³.

Jako formę własności wspólnej, — Kodeks Francuzki zna tylko „niepodzielność“, przy której każdy z współwłaścicieli, nie będąc właścicielem materialnie określonej części rzeczy, jednak jest indywidualnym — wyłącznym i nieograniczonym — właścicielem idealnej (materialnie nieokreślonej) części rzeczy, i może nią swobodnie rozporządzać. Kodeks Francuzki nie zna „własności łącznej“ — „Eigentum zur gesamten Hand“, — istniejącej we współczesnych (mniej więcej) Kodeksowi Francuzkiemu, jak również w nowoczesnych kodyfikacjach⁴, przy której współwłaściciele nie są wyłącznymi właścicielami nawet idealnych części, lecz tylko wszyscy łącznie — całości rzeczy.

Dopuszczając wspólną własność w ograniczonym zakresie, jednocześnie Kodeks Francuzki dąży do jej usunięcia, i w art. 815 orzeka: „Nikt nie może być zmuszonym do pozostawiania w niepodzielności. Współwłaściciel może zawsze domagać się działu, bez względu na zakazy i umowy przeciwnie. Umowa o zawieszeniu działu nie może być obowiązującą dłużej nad lat pięć“.

Natomiast Szwajcarski Kodeks Cywilny pozwala wyłączyć dział przy własności łącznej na zawsze (§ 604¹, 622¹, 624², 338, 343), zaś przy niepodzielności — „w razie przeznaczenia rzeczy dla trwałego celu“, wymagającego utrzymania niepodzielności (art.

² Współczesne prawodawstwa znają (poócz własności państwa i gminy) własność kolektywną w postaci własności stowarzyszeń i spółdzielni, których majątek może być przeznaczony *dla użytku* członków, ale nie należy do nich i nie podlega podziałowi między nimi. P. Planiol, *Droit civil*, t. I. Nr. 1953 n.

³ Por. o osobach prawnych Pothier: „*Traité des personnes*“ (wyd. Siffreina, t. 13, str. 459 n.) i pruski „*Allgemeines Landrecht*“ z 1794 r. część II, tytuł 6, §§ 13, 22—202. We współczesnych kodyfikacjach prawa cywilnego osobom prawnym są poświęcone liczne przepisy: B. G. B. §§ 21—89, Szwajcarski Kodeks Cywilny art. 52—89.

⁴ Szwajcarski Kodeks Cywilny art. 652—654, 602, 336, 339³, 342¹ („*Gemeinschaftsgut*“); Szwajcarskie Prawo Zobowiązań art. 544¹.

650). Nadto Kodeks Szwajcarski pozwala przy niepodzielności wyłączyć dział przez umowę na lat dziesięć — okres czasu dwa razy dłuższy, niż przewidziany przez Kodeks Francuzki; nawet gdy możliwość działu nie jest wykluczona przez umowę, Kodeks Szwajcarski nie pozwala żądać działu „w czasie nieodpowiednim“ (art. 650). Kodeks Niemiecki pozwala przy niepodzielności wyłączyć przez umowę dział na zawsze, z tem jedynie ograniczeniem, że mimo to wolno żądać działu, gdy są do tego „ważne powody“ (§§ 1010, 749).

Zasada nieograniczonego prawa własności

Uważając własność za przeznaczoną „dla potrzeb i pożytku indywiduów“, nie zaś „ogółu“, jednocześnie Kodeks Francuzki zmierza do stworzenia z niej jaknajwiększej potęgi, i określa prawo własności, jako „prawo korzystania i używania rzeczy i rozporządzania niemi w sposób *jaknajbardziej nieograniczony*“ (art. 544)⁵. W odróżnieniu od Kodeksu Francuzkiego, kodyfikacje nowoczesne — Kodeks Niemiecki (§ 903) i Szwajcarski (art. 641) — mówią tylko o „prawie rozporządzania rzeczą według woli właściciela“.

W związku z przytoczonym brzmieniem art. 544⁶, francuskie orzecznictwo sądowe i doktryna uznają zasadę nieograniczonej swobody własności za przepis porządku publicznego, i za przeciwnie porządkowi publicznemu i nieważne (art. 6 i 1133 K. Cyw.) wszelkie umowy, mocą których właściciel by się zrzekał swobodnego rozporządzenia swem mieniem. Natomiast według Kodeksu Niemieckiego (§ 137) umowa, mocą której właściciel zrzeka się prawa rozporządzania własnością, — choć sprzeczna z pojęciem prawa własności i nieważna jako ograniczenie rzeczowe (t. j. w stosunku do osób trzecich)⁷, — nie jest uważana za przeciwną po-

⁵ Droit de jouir et disposer des choses de la manière la plus absolue.

⁶ Sady francuskie dopuszczają ograniczenia prawa rozporządzania tylko o tyle, o ile są krótkotrwale i usprawiedliwione przez poważny interes (Baudry-Lacantinerie et Chauveau, Des Biens, wyd. 3, Nr. 206, str. 156—157); p. wyrok b. Senatu rosyjskiego z 1895 r., Nr. 19.

⁷ Dernburg, Die allgemeinen Lehren des bürgerlichen Rechts des Deutschen Reichs, wyd. 3, § 124, str. 417.

rządkowi publicznemu i jest ważna jako stosunek zobowiązaniowy (t. j. w stosunku do kontrahenta).

Prawo odkupu W swem dążeniu do utrzymania własności, wolnej od ograniczeń i więzów, Kodeks Francuzki zakazuje ustanawiania na korzyść sprzedawcy, na dłużej niż na lat *pięć*, prawa odkupu sprzedanej rzeczy, jako krępującego swobodę nowego właściciela w rozporządzaniu rzeczą (art. 1660, 1661). Natomiast według prawa przedrewolucyjnego we Francji prawo odkupu mogło trwać przez lat *trzydzieści*⁸.

Według Kodeksu Szwajcarskiego (w którym w zasadzie wszystkie terminy są znacznie krótsze, niż w Kodeksie Francuzkim), prawo odkupu (lub kupna) można zastrzec na lat *dziesięć* (art. 683); według Kodeksu Niemieckiego prawo odkupu może być zastrzeżone odnośnie do ruchomości na trzy lata, zaś odnośnie do nieruchomości na lat *trzydzieści* (§ 503); według Kodeksu Austriackiego (§§ 1070 i 1071) zastrzeżenie odkupu (lub odprzedaży) jest dopuszczalne tylko przy nieruchomościach, lecz przy nich na czas aż do śmierci sprzedawcy.

Substytucje Art. 896 Kodeksu Francuzkiego głosi: „Substytucje są zabronione. Wszelkie rozporządzenie, przez które obdarowany, spadkobierca, ustanowiony przez testament, lub zapisobierca, będzie obowiązany zachować i oddać trzeciemu, będzie nieważne nawet względem obdarowanego, ustanowionego spadkobiercy lub zapisobiercy“. Przepis art. 896 miał cele polityczne — walkę ze szlachtą, która, dla podtrzymania świetności rodów, ustanawiała substytucje na rzecz męzkich potomków⁹. Ale obok motywu politycznego, art. 896 jest również wyrazem

⁸ Planiol. t. II, Nr. 1574.

⁹ Por. mowy Boulay na posiedzeniu Rady Stanu z dn. 14 pluviöse r. XI (Poncelet, t. II, str. 371) i późniejszego cesarza Napoleona, wówczas „Pierwszego Konsula“, na posiedzeniu z dn. 7 pluviöse r. XI (Poncelet, t. II, str. 367).

dążenia do utrzymania własności, wolnej od ograniczeń, mogącej być przedmiotem nieskrępowanego obrotu handlowego ¹⁰.

Dla tendencji Kodeksu Francuzkiego charakterystyczne są wyjątki od zakazu art. 896. Według art. 1048 „rodzice darować mogą swym *dzieciom* całość lub część majątku, z warunkiem oddania tego majątku *dzieciom* tychże obdarowanych, już urodzonym lub urodzić się mogącym, lecz tylko pierwszego stopnia“. Według art. 1049 „ważne jest rozporządzenie, jakiego zmarły uczynił przez akt między żyjącymi lub testament na rzecz *swych braci lub sióstr* co do majątku spadkowego, z warunkiem oddania tego majątku *dzieciom tychże braci lub sióstr* obdarowanych, już urodzonym lub urodzić się mogącym, lecz tylko pierwszego stopnia“. Powyższe wyjątki od art. 896, stwarzające własność obciążoną „substytucją“, t. j. własność bez prawa rozporządzania, sprzeczną z pojęciem prawa własności, zostały wprowadzone (w znacznym stopniu pod wpływem „Pierwszego konsula“ — późniejszego cesarza Napoleona I) w celu utrzymania majątków w rodzinie. „Dlaczego wuj, — w ten sposób „Pierwszy Konsul“ ¹¹ uzasadnia swój wniosek, który stał się artykułem 1049 Kodeksu, — nie ma móc zapobiec, aby marnotrawny siostrzeniec nie pozbawił *rodzinę* spadku po nim. Substytucja, — mówią jej przeciwnicy, — kępuje obrót handlowy majątkami. Co do ruchomości, to te będą sprzedane, aby za uzyskany szacunek nabyć nieruchomości. Niemożność zbywania dotyczy jedynie nieruchomości. Ale jaka jest korzyść z obrotu handlowego nieruchomościami? *Wprost przeciwnie, stałe pozostawianie nieruchomości w tych samych rodzinach utrwała rodziny, a zatem leży ono w interesie spo-*

¹⁰ Bigot-Préameneu w uzasadnieniu zakazu substytucji w „Przedstawieniu motywów“ w dn. 2 Floréal r. XI, Poncelet, t. I, Tronchet i Bigot-Préameneu na posiedzeniu Rady Stanu z dn. 14 pluviose r. XI (Poncelet, t. II, str. 370 i 371), Crudet na posiedzeniu z 7 pluviose r. XI (Poncelet, t. II, str. 366), Treilhard na posiedzeniu Rady Stanu z dn. 7 pluviose r. XI (Poncelet, t. II, str. 366), Berlier na posiedzeniu Rady Stanu z dn. 14 pluviose r. XI (Poncelet, t. II, str. 371), sprawozdanie trybuna Jaubert w Trybunacie w dn. 9 Floréal r. XI (Poncelet, t. I, str. 398).

¹¹ Na posiedzeniu Rady Stanu z dn. 7 pluviose r. XI.

*łeczeństwa*¹². Berlier popiera na posiedzeniu Rady Stanu z dn. 14 pluviöse r. XI dopuszczalność substytucji w granicach art. 1048 i 1049, oświadczając, iż „*zachowanie majątków w tych samych rodzinach... jest bardzo pożyteczne w republikach*“^{13, 14}.

Przytoczone zakazy ograniczeń swobody własności w Kodeksie Francuzkim mają cele przede wszystkim gospodarczej, a nie społecznej natury, i źródłem ich jest pogląd, że tylko system indywidualnej i nieograniczonej własności może zapewnić rozwój gospodarczy kraju. Ale zakazy te nabierają sensu społecznego, jeśli zestawić je z przytoczonymi w rozdziale II-gim ograniczeniami swobody właściciela w rozporządzaniu swym mieniem: gdzie swoboda mogłaby doprowadzić do wyzucia posiadających z ich mienia, t. j. przeciwdziałałaby zachowaniu majątków w tych samych rodzinach i tworzeniu w ten sposób klasy posiadających, tam ulega ona ograniczeniu. Gdzie zaś takie niebezpieczeństwo nie grozi, — własność, będąca podstawą panowania klas posiadających, których władza i siła jest tem większa, im prawo własno-

¹² „*La stabilité des immeubles, au contraire, stabilise les familles et dès lors elle est dans l'intérêt de la société*“ (Poncelet, t. II, str. 364, 365).

¹³ Szwajcarski Kodeks Cywilny, podobnie jak Kodeks Francuzki, ograniczając tworzenie substytucji (przez testament) tylko do jednego stopnia (art. 488), w odróżnieniu od Kodeksu Francuzkiego, pozwala je ustanawiać nie tylko na korzyść rodziny, ale i na rzecz zupełnie obcych osób.

¹⁴ Poncelet, t. II, str. 371. W ten sam sposób tłumaczą znaczenie społeczne substytucji na temże posiedzeniu Boulay (Poncelet, t. II, str. 371), i na posiedzeniu z dn. 2 Floréal r. XI, i Bigot-Préameneu w „*Przedstawieniu motywów*“ (Poncelet, t. I, str. 393). Bigot-Préameneu, przemawiając na posiedzeniu Rady Stanu w dn. 14 pluviöse r. XI przeciwko substytucjom, oświadcza: „*Testatorzy... widzieli w substytucjach sposób utrzymania majątków w ich rodzinach*. Substytucje niewątpliwie były środkiem utrzymania majątków w rodzinach“ (Poncelet, t. II, str. 369). Treilhard na temże posiedzeniu Rady Stanu, oponując przeciw wprowadzeniu przepisów art. 1048 i 1049, mówi: „*Stale pozostawanie tych samych majątków w tych samych rodzinach* (La stabilité des mêmes biens dans les mêmes familles) było przedstawione jako korzyść. Tymczasem jest bezsporne, że obrót majątków pobudza przemysł... i że interes publiczny wymaga, aby każdy miał swobodę rozporządzania swym majątkiem“ (Poncelet, t. II, str. 366).

ści dalej sięga, — jest nieograniczona i przez umowę ograniczeniu ulegać nie może.

ZAKOŃCZENIE.

Jak widzimy, w sferze prawa majątkowego zasady Kodeksu Francuzkiego stanowią: swoboda umów (wyż. str. 3 n.) i swoboda właściciela w rozporządzaniu swą własnością (str. 47 n.), — zasady, sankcjonujące przewagę, jaką daje majątek posiadającym nad nieposiadającymi (wyż. str. 9) i będące podstawą panowania klas posiadających. Ale obie te zasady ulegają ograniczeniu (i tylko wtedy ulegają ograniczeniu), gdy konsekwentne ich przeprowadzenie mogłoby podkopać istnienie klasy posiadającej, mianowicie, gdy mogłoby prowadzić do wyzucia posiadających z ich własności (str. 20 n.) i przeciwdziałać utrzymaniu majątków w tych samych rodzinach (str. 29 n.). Myśl społeczna Kodeksu Francuzkiego, polegająca na utworzeniu *klasy* posiadających i ugruntowaniu jej panowania, opartego na posiadaniu, jest przeprowadzona w Kodeksie Francuzkim z zadziwiającą konsekwencją¹⁵.

¹⁵ Saleilles („Le Code Civil et la méthode historique“ w „Livre du Centenaire du Code civil“ t. I, str. 115) pisze: „Kodeks Cywilny... był stworzony tylko dla tych, którzy majątek posiadali. To też można nie bez słuszności powiedzieć, iż stanowił on przedewszystkiem chartję własności nabytej. Lecz ci, którzy jeszcze nie posiadali i dopiero mieli zdobyć majątek, ci — zdaje się — byli zupełnie zapomniani przez Kodeks... Tylko potrzeby klas posiadających znalazły tu zadośćuczynienie, klasy nieposiadające wcale tu dostępu nie mają. Stworzono... Kodeks dla burżuazji“.

Podobnie pisze Glasson: „Nasz Kodeks jest li tylko prawodawstwem kapitału, nie zajmuje się on wcale prawodawstwem pracy, jest to Kodeks burżuazyjny, a nie Kodeks dla całego narodu“ (Bulletin de l'Académie des Sciences morales et politiques, r. 1900, t. 153, str. 493). Podobnie Glas-son w książce „Le Code Civil et la question ouvrière (1886 r., str. 6) i na posiedzeniu wspólnem „Société d'études législatives“ i „Société de droit comparé“ (z okazji stulecia Kodeksu Francuzkiego) w dn. 27 października 1904 r., Pic i Picard (Bulletin de la Société d'études législatives, 1905 r., Nr. 1, str. 72, 43), Oertman (Die Volkswirtschaftliche Bedeutung des bürgerlichen Gesetzbuchs für das deutsche Reich, str. 8).

Dla twórców Kodeksów Francuzkiego, *państwo i społeczeństwo nie są niczem innem, jak stowarzyszeniem posiadających, zawiązanem przez posiadających dla wzajemnej obrony swego stanu posiadania*. Trybun Grenier na posiedzeniu Ciała Prawodawczego¹⁶ oświadcza, że *„własność jest źródłem całego porządku publicznego. Właśnie dla jej zabezpieczenia zostały ustanowione wszystkie władze na ziemi... Wszystkie rozdziały Kodeksu Cywilnego nie są niczem innem, jak rozwinięciem zasad, dotyczących wykonywania prawa własności, które jest podstawą całego prawodawstwa“*¹⁷. Własność — twierdzi trybun Jaubert na posiedzeniu Ciała Prawodawczego¹⁸ — stanowi najważniejszą *cechę wolności publicznej, przedmiot politycznego związku*. „Nie co innego, jak *własność stworzyła społeczeństwo ludzkie*“ — mówi

¹⁶ W dn. 6 pluviöse r. XII, (Fenet, t. XI, str. 157, 158).

¹⁷ Myśl tę powtarza Portalis w „Przedstawieniu motywów“ przed Ciałem prawodawczym (Fenet, t. XI, str. 132): „Nie zdziwicie się wcale, że projekt, dotyczący własności, sprowadza się do kilku określonych zasad. Gdyż *cały tekst Kodeksu* (le corps entier du Code) *jest poświęcony określeniu wszystkiego, co może dotyczyć wykonywania prawa własności, prawa podstawowego, na którym się opierają wszystkie instytucje*“.

¹⁸ Ten pogląd znalazł wyraz w układzie Kodeksu Francuzkiego. Kodeks dzieli się na trzy księgi: pierwszą — „o osobach“, drugą — „o majątkach i różnych rodzajach własności“, trzecią — najobszerniejszą, zawierającą 1570 artykułów na ogólną liczbę 2281 (obejmującą między innymi prawo spadkowe, stosunki majątkowe między małżonkami, prawo zobowiązaniowe), zatytułowaną „o sposobach nabywania własności“. W tym układzie, prawo cywilne przedstawia zbiór przepisów o stosunkach między osobami i „własnością“, a raczej zbiór przepisów o „sposobach nabywania własności“ przez „osoby“. Przy tym układzie, organizacja stosunków majątkowych między małżonkami nie jest częścią prawa rodzinnego, na którą należy patrzeć z punktu widzenia potrzeb organizacji i dobra rodziny, lecz *sposobem nabycia przez jednego małżonka majątku drugiego*; prawo spadkowe *jest sposobem nabycia majątku zmarłego* przez żyjących, nie zaś, mającym państwowe i społeczne znaczenie, samoistnym przedmiotem troski prawodawcy. Umowa najmu lokalu lub dzierżawy majątku ziemskiego stanowi jedynie *sposób ciągnięcia dochodu z nieruchomości* przez jej właściciela; również jedynie „sposobem nabycia własności“ jest umowa pracy, zobowiązanie do wynagrodzenia szkód, zrzędzonych przez występki i t. d.

Natomiast Niemiecki Kodeks dzieli się na pięć ksiąg: I-sza Część ogólna, II-a Prawo zobowiązań, III-a Prawo rzeczowe. IV-a Prawo rodzinne, V-a Prawo spadkowe. Podobny jest układ prawa cywilnego szwajcarskiego.

Portali i „Przedstawieniu motywów“¹⁹. Chabot na posiedzeniu Trybunału²⁰ oświadcza: „Społeczeństwo gwarantuje każdej jednostce, co ta jednostka posiada, i właśnie ta gwarancja stanowi główny cel istnienia społeczeństwa *Państwo istnieje jedynie w celu, aby każdy zachował to, co do niego należy*“²¹.

W porównaniu z Kodeksem Francuzkim, w nowszych kodyfikacjach zasada nieograniczoności własności indywidualnej jest złagodzona; swoboda umów ulega ograniczeniu w celu zmniejszenia przewagi posiadających nad nieposiadającymi; natomiast ograniczenia swobody umów, ustanawiane w interesie klas posiadających, zachodzą w nowszych kodyfikacjach mniej daleko niż w Kodeksie Francuzkim. Zmiany gospodarcze i ruchy społeczne 19 wieku wycisnęły swe piętno na nowszych kodyfikacjach, które nie wykazują tej żelaznej konsekwencji, jaką widzimy w Kodeksie Francuzkim: są poniekąd owocem kompromisu.

¹⁹ W dn. 28 ventose r. III, Poncelet, str. 287.

²⁰ W dn. 28 gérminal r. XI (Fenet, t. XI, str. 132).

²¹ „Tylko społeczeństwo — mówi trybun Siméon na posiedzeniu Ciała Prawodawczego w dn. 29 Germinal r. XI — może zagwarantować człowiekowi pole, które uprawiał; własność byłaby tylko marzeniem i pretensjonalną chimera, gdyby społeczeństwo jej nie podtrzymywało i nie gwarantowało: właśnie, aby mieć swobodę osobistą, i *aby być panem swej rzeczy, człowiek wszedł do społeczeństwa*“ (Fenet, t. XII, str. 215). Ten sam pogląd wypowiada Trybun Faure w swem „Sprawozdaniu dla Trybunatu (Fenet, t. XI, str. 135): „*Jednym z głównych warunków umowy społecznej jest ochrona i utrzymanie własności*“.

SPIS RZECZY:

Rozdział I.

Zasada swobody umów i odstępstwa od niej w sferze tytułem obciążliwym.

- § 1. Ogólne przepisy
- § 2. Umowy, w których jedna ze stron zwykle należy do
siadających, a druga do klas nieposiadających . . .
- § 3. Umowy, w których obie strony zwykle należą, lub mogą
do klas posiadających

Rozdział II.

Ograniczenia prawa rozporządzania majątkiem przez dzieci i ograniczenia zdolności do otrzymywania darowizn, wpro- wodu utrzymania majątku w rodzinie.

- § 1. Część nierozrządzalna
- § 2. Ograniczenia zdolności dzieci nieślubnych do otrzymywania
darowizn
- § 3. Odwołanie darowizny z powodu przybycia dziecka . . .
- § 4. Zmniejszenie częstości darowizn („nieodwołalność darowizn”)
- § 5. Ograniczenia zdolności instytucji dobra ogólnego do otrzymywania
darowizn i zapisów
- § 6. Ograniczenia rozporządzania własnością dla celów niekorzystnych
korzyści

Rozdział III.

- Zakaz umów, ograniczających swobodę własności . . .*
- Zakończenie*